

Assessing the Social Impacts of the Organization Project Plan of the Undocumented Foreign Nationals

Ali Janadleh

Department of Sociology, Allame Tabataba'i University, Tehran, Iran

Mostafa Keshvari
Charami

Department of Social Welfare, Allame Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

The presence of Afghan nationals in Iran over the past five decades has been accompanied by successive waves of migration. Recent developments in Afghanistan and the return of the Taliban have intensified the massive influx of migrants—predominantly undocumented—and the "Regularization Plan for Foreign Nationals," aimed at identifying, controlling, and deporting them, represents Iran's latest policy in this regard. This study employs the Social Impact Assessment (SIA) method and analyzes documentary, field, and statistical data to provide a balanced evaluation of the plan's potential positive and negative consequences across social, economic, security, and international dimensions. The findings indicate that although the implementation of the plan is associated with positive achievements such as reducing urban crime, alleviating the burden of hidden subsidies, and enhancing the sense of social security, it faces serious challenges at the social and economic levels, including rising xenophobia, the promotion of violence, violations of children's rights, the collapse of low cost employment networks, the weakening of small scale industries, and the potential exacerbation of extremism and human trafficking. At the international level, the policy may also pose challenges to Iran's foreign relations and human rights reputation.

* Corresponding Author: keshvarych@gmail.com

How to Cite: Janadleh, M., Keshvari Charami, M. (2026). Assessing the Social Impacts of the Organization Project Plan of the Undocumented Foreign Nationals, *Quarterly Journal of Social sciences*, 33(112), 53-99. DOI: 10.22054/qjss.2026.89520.2922

Original Research

Accepted: 18/07/2026

Revised: 07/06/2026

Received: 11/10/2025

eISSN: 2538-2772

ISSN: 1735/1162

Finally, drawing on the SIA approach, a set of preventive, mitigative, and compensatory policies is proposed to manage the negative repercussions while reinforcing the plan's positive achievements, in order to facilitate its humane, effective, and balanced implementation.

Keywords: Social Impact Assessment (SIA), Regularization Plan, Positive and Negative Consequences, Undocumented Migrants.

Extended Abstract

1- Introduction

The presence of Afghan nationals in Iran over the past five decades has been a complex and multi-layered phenomenon shaped by economic, political, and security factors in both countries. Afghanistan's civil wars, widespread poverty, recurring droughts, and ultimately the Taliban's return to power in 2021 have driven increasing waves of migrants—predominantly undocumented—toward Iran. The lack of precise statistics on the number of migrants (estimates range between 4.3 and 4.5 million, with approximately 2.3 million lacking legal documentation) has been a fundamental challenge in managing this phenomenon. The latest policy response to this situation is the "Regularization Plan for Foreign Nationals," implemented since early 2024 with the aim of identifying, controlling, and deporting undocumented migrants. By September 2025, approximately 1.8 million individuals had been deported. The primary objective of this study is to provide a balanced assessment of the potential positive and negative social impacts of this plan across social, economic, security, and international dimensions.

2- Literature Review

A systematic review of the research literature indicates that although numerous studies have addressed various aspects of the presence of Afghan migrants in Iran, evaluative and systematic approaches to measuring the social consequences of migration policies have received less attention. Domestic research has mainly relied on descriptive-analytical approaches, addressing issues such as the lack of an integrated structure in migration governance (Saeedi, 2021), fragmented and strategy-deficient policies (Osmani & Firouzi, 2025), and barriers to the social integration of migrants (Hosseini et al., 2025). At the international level, reports from the International Organization for Migration (IOM, 2025) and the Clingendael Institute (2025) point to the fundamental contradiction in Iran's policies: on one hand, migrants are employed as cheap labor, and on the other, they are deprived of any form of social integration. The field of "social impact assessment of migration policies" with a balanced and systematic approach has been severely neglected. The present article, by applying the SIA method to evaluate the "Regularization Plan for Foreign

Nationals," addresses this research gap for the first time in the field of Iranian migration studies.

3- Methodology

The article employs the Social Impact Assessment (SIA) method, utilizing Fazeli's (2012) 11-step framework and the standards of the International Association for Impact Assessment (IAIA, 2015). Data were collected from three sources: documentary data (immigration laws, official reports, census statistics, and UNHCR and IOM reports), statistical data (deportation statistics and economic and social indicators), and field data through semi-structured interviews with 12 experts in the field of migration. To weight the impacts, a two-round Delphi method was employed, and impacts were scored based on four indicators: "probability of occurrence," "intensity of impact," "geographical scope," and "timing" (Kendall's coefficient of concordance: 0.78). Critiquing classical migration theories (Everett Lee's push-pull theory, conflict theory, and systems theory) and considering the specific characteristics of Afghan migration to Iran, this study develops an integrated conceptual model comprising four categories of variables: independent variables, dependent variables, the intervention policy, and intervening variables.

4- Findings

The findings indicate that although the implementation of the plan is associated with positive achievements such as reducing urban crime (estimated at up to 30% in some metropolitan areas), alleviating the burden of hidden subsidies, and enhancing the sense of social security, it faces serious challenges at the social and economic levels, including rising xenophobia, the promotion of violence, violations of children's rights, the collapse of low-cost employment networks, the weakening of small-scale industries, and the potential exacerbation of extremism and human trafficking. At the international level, the policy may also pose challenges to Iran's foreign relations and human rights reputation. Based on Delphi scores, strategic positive impacts include crime reduction, reduced subsidy pressure, and enhanced internal security (scores 10-12), while critical negative impacts include rising xenophobia, escalating tensions with the Taliban, violations of children's rights, and damage to Iran's international reputation (scores 10-12). The matrix of potential impact assessment shows that positive

impacts in areas such as reducing pressure on public services and hidden subsidies (scores 10-11) and negative impacts in economic areas (labor shortages, inflation, recession) with scores of 10-11 are among the most critical consequences of the plan.

5- Discussion and Conclusion

The implementation of the "Regularization Plan for Foreign Nationals" is a double-edged sword, simultaneously yielding notable achievements (particularly in internal security and financial resource management) and serious unintended consequences (especially in economic, social, and human rights domains). The historical record of Iran's policies toward Afghan migrants demonstrates that coercive and deadline-driven approaches are unsustainable and pave the way for renewed migration. Drawing on the SIA approach, a set of triple policies is proposed: preventive policies (establishing legal pathways for labor migration, deploying smart border control systems, drafting behavioral protocols, designing media campaigns), mitigative policies (establishing a production support fund, developing mechanization, creating a system for monitoring xenophobic rumors, organizing training courses), and compensatory policies (designing a compensation system for affected units, granting low-interest banking facilities, establishing a compensation fund, publishing transparent reports). Success in managing migration depends on adopting a balanced, gradual, and national-interest-based approach that integrates "internal security" and "economic management" with "social capital preservation" and "international reputation management." The optimal policy is a gradual movement along three axes: "identification and differentiation," "smart integration," and "international and regional cooperation." The present study faced limitations such as the lack of baseline data prior to the implementation of the plan and the simultaneity of implementation with the research. It is suggested that future studies adopt a longitudinal approach to examine the gradual impacts of the plan.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی طرح ساماندهی اتباع خارجی غیرقانونی

علی جنادله

گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی،
تهران، ایران

مصطفی کشوری چرمی *

گروه رفاه اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه
طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

حضور اتباع افغانستانی در ایران طی پنج دهه اخیر، با موج‌های گوناگون مهاجرت همراه بوده است. تحولات اخیر افغانستان و بازگشت طالبان، ورود گسترده مهاجران (عمدتاً غیرقانونی) را تشدید کرده و «طرح ساماندهی اتباع خارجی» باهدف شناسایی، کنترل و اخراج آن‌ها، جدیدترین سیاست ایران در این زمینه محسوب می‌شود. این پژوهش با روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA) و تحلیل داده‌های اسنادی، میدانی و آماری، به ارزیابی متوازن پیامدهای مثبت و منفی احتمالی طرح در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، امنیتی و بین‌المللی پرداخته است. یافته‌ها حاکی از آن است که اگرچه اجرای طرح با دستاوردهای مثبتی همچون کاهش جرائم شهری، کاهش فشار بر یارانه‌های پنهان و افزایش احساس امنیت اجتماعی همراه است، اما در سطوح اجتماعی و اقتصادی با پیامدهایی نظیر افزایش مهاجرهراسی، ترویج خشونت، نقض حقوق کودکان، فروپاشی شبکه‌های اشتغال ارزان، تضعیف صنایع کوچک و احتمال تشدید افراط‌گرایی و قاجاق انسان مواجه خواهد بود. همچنین در سطح بین‌المللی، این سیاست می‌تواند چالش‌هایی برای روابط خارجی و اعتبار حقوق بشری ایران ایجاد کند. درنهایت، با تکیه بر رویکرد SIA، مجموعه‌ای از سیاست‌های پیشگیرانه، تعدیلی و جبرانی برای مدیریت تبعات منفی و تقویت دستاوردهای مثبت این طرح پیشنهاد شده است تا امکان اجرای انسانی، مؤثر و متوازن آن فراهم آید.

کلیدواژه‌ها: ارزیابی تأثیرات اجتماعی، طرح ساماندهی اتباع، پیامدهای مثبت و منفی، مهاجران غیرقانونی.

* نویسنده مسئول: keshvarych@gmail.com

بیان مسئله

مهاجرت مسئله دیروز و امروز جهان نیست. مدت‌هاست دنیا با مهاجرت دست‌وپنجه نرم می‌کند و بسیاری از کشورهای دنیا با این موضوع مواجه بوده و در قبال مهاجران سیاست‌های مختلفی را پیگیری می‌کنند. در این میان بسیاری از مهاجران نیز به صورت غیرقانونی وارد کشورهای مقصد شده و مشکلاتی را برای خود و آن کشورها ایجاد می‌کنند. کشور ایران نیز طی چند دهه اخیر مقصد بسیاری از مهاجران افغانستانی بوده است که تعداد این مهاجران به درستی مشخص نیست.

مهاجرت افغان‌ها پدیده‌ای مهم است که به دلیل دهه‌ها درگیری، بی‌ثباتی سیاسی و چالش‌های اقتصادی رخ داده است. ایران و پاکستان به طور تاریخی میزبان اکثریت پناهندگان افغان بوده‌اند، به طوری که ایران از دهه ۱۹۸۰ میلیون‌ها نفر را پذیرفته است. مهاجرت به ایران اغلب به دلیل نزدیکی جغرافیایی و پیوندهای فرهنگی مشترک صورت می‌گیرد، اما مهاجران افغان با چالش‌هایی نیز در این کشورها مواجه‌اند (Mallyar, 2024:11-28). در این میان بسیاری از مهاجران ایران را به عنوان نقطه عبور به اروپا استفاده می‌کنند. بازگشت طالبان به قدرت در سال ۲۰۲۱ بحران را تشدید کرد و میلیون‌ها نفر را در داخل و خارج از کشور آواره کرد. ایران نیز در طی چهار دهه گذشته سیاست‌های مختلفی را در قبال مهاجران افغانستانی اعمال کرده است که در برخی موارد همراه با سهولت ورود و برهه‌ای یا اعمال محدودیت همراه بوده است.

یکی از مهم‌ترین مسائل در ورود مهاجران غیرقانونی، نبود آمار دقیق (و حتی تقریبی) از آنان است و همین مسئله جدال‌های فراوانی را در این باره برمی‌انگیزد، چرا که گستردگی مسئله موردبررسی مشخص نمی‌شود. در سرشماری که اوایل سال ۱۴۰۱ انجام شد، تعداد مهاجران داخل ایران دقیق‌تر از قبل مشخص شد. با توجه به سرشماری صورت گرفته، آمار کل مهاجران قانونی و غیرقانونی در کشور بین ۴ میلیون و ۳۰۰ تا ۴ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر هستند که در این میان ۲ میلیون و ۳۰۰ هزار نفر افراد بدون مدرک، ۱ میلیون و ۷۰۰ هزار دارای مدرک بوده‌اند و برآوردها حاکی از آن است که بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر نیز

مراجعه نکرده‌اند (خبرگزاری صداوسیما، ۱۴۰۱). بر اساس آمار کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان نیز حدود ۴ و نیم میلیون مهاجر افغانی در ایران حضور دارند و ۳ میلیون ۱۰۰ هزار نفر نیز در کشور پاکستان زندگی می‌کنند (سایت کمیساریای عالی سازمان ملل متحد، ۲۰۲۳).

گرچه قوانین مرتبط با حضور مهاجران افغانستانی در طول سال‌ها تغییرات زیادی کرده، اما سیاست اصلی ایران همواره بر پایه عدم ادغام اجتماعی آنان استوار بوده است. شواهد متعدد نشان می‌دهند از همان ابتدا حکومت ایران با حضور بلندمدت مهاجران در ایران مخالف بوده و قوانین در جهت ممانعت از ماندگاری آن‌ها در کشور وضع شده‌اند. ازجمله این شواهد می‌توان به ممنوعیت تملک خانه و زمین توسط اتباع خارجی (قانون مدنی ایران، مواد ۹۶۱ تا ۹۶۳)، محدودیت‌های اشتغال برای اتباع خارجی در مشاغل دولتی و برخی مشاغل خصوصی (قانون کار ایران، ماده ۱۲۱)، الزام به خروج از کشور در صورت بیکاری (آیین‌نامه اجرایی قانون اقامت اتباع خارجی، ماده ۲۲) و سیاست‌های بازگشت اجباری در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ اشاره کرد (Siavoshi, 2022: 209-223). همچنین گزارش‌های سال ۲۰۲۵ نشان می‌دهد که این سیاست‌ها با تبعیض ساختاری همراه بوده و تأثیرات منفی بر امنیت روانی مهاجران داشته است (UNHCR, 2025).

در طول سال ۱۴۰۳ نیز پس از کش و قوس‌های فراوان سازمان ملی مهاجرت تأسیس شد تا به صورت ویژه به موضوع مهاجرت و حضور اتباع در کشور بپردازد و مرجع تصمیم‌گیری در این خصوص شود و دولت چهاردهم اعلام کرده است که برنامه‌های ویژه‌ای در خصوص ساماندهی اتباع دارد و مطابق طرحی با عنوان «ساماندهی اتباع و مهاجران» مقرر است که تا اتباع غیرمجاز شناسایی و از کشور اخراج شوند. باوجوداینکه اظهارنظرهای مختلفی در خصوص این طرح توسط کارشناسان و صاحب‌نظران و مسئولان شده است - ازجمله اسکندر مؤمنی، وزیر کشور که اجرای طرح را «یکی از اولویت‌های اعلام‌شده در مجلس» خواند و بر «اخراج اتباع غیرقانونی و بدون مجوز» تأکید کرد (خبرگزاری انتخاب، شهریور ۱۴۰۳) و سیدحسن موسوی‌چلک، رئیس انجمن مددکاران

اجتماعی ایران که با اشاره به پذیرش «احساسی» مهاجران افغانستانی بر لزوم ساماندهی تأکید نمود (خبرآنلاین، شهریور ۱۴۰۳) - نیروی انتظامی با همکاری سایر دستگاه‌ها از ابتدای سال ۱۴۰۳ اقدام به اجرایی کردن آن نموده است و تا زمان حاضر (شهریور ۱۴۰۴) بیش از یک میلیون و ۸۰۰ هزار نفر از اتباع غیرمجاز را از کشور اخراج کرده‌اند. این طرح بر اساس تحلیل‌های اخیر، ممکن است به بحران‌های اجتماعی مانند افزایش مهاجرت‌ستیزی منجر شود که این امر نیاز به بازنگری دارد.

در این پژوهش، هدف ما ارزیابی متوازن پیامدهای اجتماعی طرح ساماندهی اتباع خارجی است؛ طرحی که بر اساس آن، اتباع فاقد مجوز قانونی باید شناسایی و از کشور اخراج شوند. حضور مهاجران غیرمجاز با آسیب‌هایی چندگانه برای کشور همراه است، از جمله تشدید رقابت در بازار کار غیررسمی، افزایش فشار بر زیرساخت‌های شهری و خدمات عمومی و بروز چالش‌های امنیتی در مناطق مرزی. از سوی دیگر، اجرای این طرح می‌تواند مزایایی همچون کاهش جرائم شهری، کاهش فشار بر یارانه‌های پنهان، ارتقای احساس امنیت اجتماعی و کاهش فشار بر زیرساخت‌های عمومی به همراه داشته باشد. بااین حال، این سیاست در کنار دستاوردهایش، با پیامدهای ناخواسته و تأثیرات منفی در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و حقوق بشری نیز روبه‌روست. مقاله پیش‌رو درصدد است تا این تأثیرات مثبت و منفی را به‌طور متوازن شناسایی و مورد ارزیابی قرار دهد.

سیاست‌های ایران در قبال مهاجران در دوره‌های مختلف

سیاست‌های ایران در قبال مهاجرت افغانستانی‌ها در طول زمان از رویکرد «درهای باز» در سال‌های ابتدایی انقلاب اسلامی به «بازگشت» در دهه ۷۰ و سپس «ساماندهی» از دهه ۸۰ به بعد تغییر یافته است. این تغییرات همواره تحت تأثیر نوسانات داخلی افغانستان و شرایط اقتصادی ایران بوده است. از ابتدای سال ۱۴۰۳ چرخش اساسی در این سیاست با اجرای طرح شناسایی و اخراج تمامی مهاجران غیرقانونی رخ داده است (نصر اصفهانی، ۱۳۹۷: ۱۲۰-۵۰؛ عباسی شوازی و صادقی، ۱۳۹۸: ۱۰-۱۵).

سیاست درهای باز (۱۳۵۸ تا ۱۳۷۰): ایران در این دوره، با پذیرش بدون محدودیت مهاجران افغانستانی گریخته از جنگ شوروی و جنگ‌های داخلی، این سیاست را به اجرا درآورد (Farzin & Jadali, 2013: 44). این سیاست به دلیل عواملی همچون حمایت از مستضعفان، ارزان بودن نیروی کار و نفوذ سیاسی در افغانستان اجرا شد. هرچند از هم‌پاشیدگی ساختار اداری پس از انقلاب، جنگ تحمیلی و عدم دریافت کمک‌های بین‌المللی نیز در مدیریت ضعیف آوارگان مؤثر بود. در مقابل، پاکستان مهاجران را در اردوگاه‌های مرزی اسکان داد (Siavoshi, 2022: 209-223).

سیاست بازگشت (۱۳۷۰ تا ۱۳۸۵): با سقوط دولت کمونیستی در افغانستان، ایران مصمم به بازگرداندن مهاجران شد. در آذر ۱۳۷۱، قرارداد سه‌ساله تسهیل بازگشت پناهندگان با دولت افغانستان و کمیساریای پناهندگان منعقد شد و در سال ۱۳۷۲ طرح بازگشت آوارگان در شورای امنیت ملی به تصویب رسید. دولت از سال ۱۳۸۰ ارائه خدمات اداری و اجتماعی به اتباع غیرمجاز را متوقف کرد و محدودیت‌های آموزشی، بهداشتی و بانکی را افزایش داد. مدارس خودگردان تا پیش از فرمان رهبری در سال ۱۳۹۲ به رسمیت شناخته نشدند. ایران سیستم «آمایش پناهندگان جمعی» را با صدور «کارت آمایش» اجرا کرد که دارندگان آن حقوق کامل پناهندگی نداشتند، اما از نظر کمیساریا پناهنده محسوب می‌شدند. در موج اول بازگشت (۱۳۷۱ تا ۱۳۷۴) حدود ۱,۳ میلیون نفر و در موج دوم (۱۳۸۱ تا ۱۳۸۵) حدود ۱,۴ میلیون نفر به افغانستان بازگشتند. در سال ۱۳۸۴، فهرست مناطق ممنوعه برای حضور افغانستانی‌ها اعلام شد (نصر اصفهانی، ۱۳۹۷).

سیاست ساماندهی (از ۱۳۸۶ به بعد): از سال ۱۳۸۶، دولت از اصرار بر خروج همه مهاجران دست کشید و بر کنترل هزینه‌ها و افزایش منافع حضور آن‌ها متمرکز شد. در سال ۱۳۸۹، «طرح جامع ساماندهی اتباع خارجی» در شورای عالی امنیت ملی به تصویب رسید که بر اساس آن، ۵,۱ میلیون نفر ساماندهی شدند. سیاست‌هایی مانند «تغییر وضعیت پناهندگی به گذرنامه» و «برنامه خروج و بازگشت» با نگاه بلندمدت برای تشویق به بازگشت طراحی شدند (Jauhiainen, 2020: 20-25). در اواخر دهه ۱۳۹۰، سیاست‌ها

به تدریج به سمت ادغام از جنبه‌های مختلف تغییر کردند. فرمان رهبری در سال ۱۳۹۴ مبنی بر حق تحصیل همه کودکان مهاجر، نقطه عطفی در تاریخ تحصیل این کودکان رقم زد. برنامه پنج‌ساله هفتم توسعه (ماده ۸۶) نیز وزارت کشور را مکلف به تشکیل سازمان ملی مهاجرت برای ساماندهی ورود، خروج و سرشماری اتباع بیگانه کرده است.

تحقیقات پیشین

بررسی نظام‌مند ادبیات پژوهشی نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های متعددی به ابعاد مختلف حضور مهاجران افغانستانی در ایران پرداخته‌اند، اما رویکردهای ارزیابانه و نظام‌مند برای سنجش پیامدهای اجتماعی سیاست‌های مهاجرتی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

الف) پژوهش‌های داخلی

۱- سیاست‌های مهاجرتی و حکمرانی: سعیدی (۱۴۰۰) نبود ساختار یکپارچه و رویکرد جزیره‌ای را چالش اصلی حکمرانی مهاجرت دانسته است. این مسئله تنش‌های بین‌نهادی را تشدید کرده و فعالیت‌های ناهماهنگ، به دلیل بخشی‌نگری و تعارض منافع، موجب تثبیت حضور اتباع غیرقانونی می‌شود. در سطحی کلان‌تر، عثمانی و فیروزی (۱۴۰۴) با روش تحلیل مضمون نشان داده‌اند که ایران فاقد سیاست روشن در مورد مهاجرت است و سیاست‌های چندپارچه، مبهم و فاقد راهبردهای استراتژیک، مانع جذب متخصصان و نخبگان و نیز مانع ادغام مهاجران موجود شده است. بخشی (۱۴۰۳) نیز با رویکردی توصیفی-تحلیلی به این نتیجه رسیده است که عدم ثبت و شناسایی دقیق مهاجران، جمعیت بالای آنان و عدم دسترسی به خدمات اجتماعی از مهم‌ترین چالش‌هایی است که می‌تواند به بروز تنش‌های اجتماعی و افزایش ناامنی منجر شود. باقری و همکاران نیز (۱۳۹۹) با رویکردی انتقادی به تحلیل گفتمان‌های فرهنگی حاکم بر سیاست‌گذاری مهاجرتی پرداخته و نشان داده‌اند که سیاست‌های فرهنگی ایران بر اساس تصویر دوگانه «خودی» و «بیگانه» شکل می‌گیرد.

۲- ادغام اجتماعی و فرهنگی مهاجران: حسینی و همکاران (۱۴۰۴) با رویکرد

نهادگرایی نشان داده‌اند که قوانین محدودکننده در حوزه‌های کار، اسکان و تابعیت، مانع ادغام اجتماعی مهاجران شده است. زندگی ناوگران و همکاران (۱۴۰۱) با روش نظریه داده‌بنیاد، فرایند بین‌نسلی ادغام فرهنگی را بررسی و مقوله «اینهمانی فرهنگی» را به‌عنوان هسته اصلی پژوهش خود معرفی کرده‌اند. رحمانی و ادیب سرشکی (۱۳۹۳) نیز به بررسی تحول سیاست‌های مهاجرتی اتحادیه اروپا و تأثیر آن بر روابط خارجی این اتحادیه پرداخته و نشان داده‌اند که چگونه سیاست‌های مهاجرتی می‌توانند از یک مسئله درونی به یک ابزار سیاست خارجی تبدیل شوند.

۳- ابعاد امنیتی و انتظامی مهاجرت: علیزاده (۱۴۰۲) بر ضرورت تدابیر جامع برای مدیریت مهاجرت و کاهش خطرات امنیتی تأکید کرده است. فکری‌بار و همکاران (۱۴۰۳) به بررسی پیامدهای اجتماعی و اقتصادی مهاجران افغانستانی پرداخته و نشان داده‌اند که پول‌فرستی مهاجران تأثیرات مالی، اجتماعی و فرهنگی دارد که می‌تواند هم فرصت و هم تهدید باشد.

ب) پژوهش‌های بین‌المللی

سازمان بین‌المللی مهاجرت (IOM) در گزارش‌های خود از ثبت ۷۱۴,۵۷۲ مهاجر افغان بازگشته از ایران بین ژانویه تا ژوئن ۲۰۲۵ خبر داده است که ۹۹ درصد فاقد مدارک و ۷۰ درصد به‌صورت اجباری بازگردانده شده‌اند. این گزارش همچنین نشان می‌دهد که افغان‌ها در بخش‌های ساخت‌وساز، کشاورزی و خدمات شهری به‌عنصری ضروری برای اقتصاد ایران تبدیل شده‌اند. مرکز تحقیقاتی کلینگندیل^۱ (۲۰۲۵) در گزارشی با عنوان «میان شمول و اخراج: ابزاری‌سازی گزینشی مهاجران افغانستانی توسط ایران» به تناقض اساسی سیاست‌های ایران اشاره دارد: از یک‌سو، مهاجران به‌عنوان نیروی کار ارزان به‌کار گرفته می‌شوند و از سوی دیگر از هرگونه ادغام اجتماعی و حقوق شهروندی محروم می‌گردند.

1 Clingendael

ج) جمع‌بندی و تبیین نوآوری مقاله

مرور تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که حوزه «ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌های مهاجرتی» به شدت مغفول مانده است. پژوهش‌های داخلی عمدتاً بر رویکردهای توصیفی - تحلیلی متکی بوده و گزارش‌های بین‌المللی نیز فاقد چارچوب نظری و روش‌شناختی منسجمی مانند SIA هستند.

نوآوری مقاله حاضر در کاربرد نظام‌مند روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA) برای ارزیابی «طرح ساماندهی اتباع خارجی» است که تاکنون با این رویکرد موردبررسی قرار نگرفته است. این مقاله با بهره‌گیری از چارچوب گام‌به‌گام ۱۱ مرحله‌ای SIA (مطابق با استانداردهای IAIA, 2015 و الگوی فاضلی، ۱۳۹۱)، برای نخستین بار در حوزه مطالعات مهاجرتی ایران، این روش را برای ارزیابی یک سیاست حکومتی به کار گرفته است. افزون بر این، این مقاله با ارائه راهکارهای سه‌گانه پیشگیرانه، تعدیلی و جبرانی برای هر یک از ابعاد تأثیرات بحرانی، به عنوان نخستین نقشه راه عملیاتی برای مدیریت پیامدهای اجتماعی طرح ساماندهی اتباع خارجی محسوب می‌شود.

دیدگاه‌های نظری درباره مهاجرت

مهاجرت پدیده‌ای پیچیده و چندوجهی است که تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و محیطی است. نظریه‌های جامعه‌شناسی مهاجرت به سه دسته کلاسیک، تضاد و سیستمی تقسیم می‌شوند که هر یک زاویه متفاوتی به این موضوع دارند. با این حال، کاربرست نظریه‌های کلاسیک در بافت مهاجرتی ایران بدون بومی‌سازی، با محدودیت‌های جدی مواجه است. ویژگی‌های منحصربه‌فرد مهاجرت افغانستانی‌ها به ایران - از جمله حضور بیش از پنج دهه، شکل‌گیری نسل‌های دوم و سوم، هم‌زبانی و قرابت‌های عمیق فرهنگی، سیاست‌های متغیر دولت ایران و نقش تعیین‌کننده شبکه‌های قومی - ضرورت ارائه مدلی بومی‌شده را ایجاب می‌کند که بتواند پیچیدگی‌های خاص این زمینه را در تحلیل پیامدهای اجتماعی طرح ساماندهی لحاظ کند.

نظریه‌های کلاسیک، مهاجرت را جست‌وجویی عقلایی برای بهبود شرایط زندگی می‌دانند. راونشتاین با ارائه نظریه جذب و دفع، معتقد است که مهاجران از مناطق با شرایط نامساعد (دافعه) به مناطقی با فرصت‌های بهتر (جاذبه) حرکت می‌کنند. در مقابل، نظریه تضاد مهاجرت را واکنشی منفعل به فشارهای ساختاری مانند فقر، بی‌ثباتی سیاسی یا محدودیت‌های اجتماعی می‌بیند (محمودیان، ۱۴۰۱: ۲۵). مارکس و والرش‌تاین معتقدند که مهاجرت اغلب نتیجه اجبارهای اقتصادی و اجتماعی است، نه انتخاب آزادانه. به عنوان مثال، تسلط طالبان در سال ۱۴۰۰ و تشدید بحران‌های اقتصادی در افغانستان، بسیاری از آنان را به مهاجرت غیرقانونی به ایران وادار کرد. این دیدگاه نشان می‌دهد که اخراج مهاجران غیرقانونی در طرح ساماندهی ممکن است بدون رفع دافعه‌های مبدأ، به تشدید پنهان‌زیستی یا قاچاق انسان منجر شود.

نظریه سیستمی مهاجرت را نتیجه تعامل پویا بین عوامل در مبدأ، مقصد و سیستم‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌دانند. این نظریه بر ارتباطات متقابل بین مناطق مهاجرفرست و مهاجرپذیر تأکید دارد و مهاجرت را جریانی پویا می‌بیند که به ویژگی‌های محیطی و اجتماعی وابسته است (زنجانی، ۱۴۰۲: ۱۳۳). در مورد اتباع افغانستانی، نزدیکی فرهنگی و زبانی با ایران و وجود شبکه‌های اجتماعی مهاجران، جریان مهاجرت را تقویت کرده است.

نظریه اورت لی (جذب و دفع) چارچوبی جامع‌تر ارائه می‌دهد و مهاجرت را نتیجه چهار عامل می‌داند: ۱) عوامل مرتبط با مبدأ؛ ۲) عوامل مرتبط با مقصد؛ ۳) موانع بازدارنده در مسیر مهاجرت؛ و ۴) ویژگی‌های شخصی مهاجران (زنجانی، ۱۴۰۲: ۱۳۵). مدل شبکه‌ای مهاجرت بر نقش شبکه‌های اجتماعی در تسهیل مهاجرت تأکید دارد. وجود خویشاوندان یا دوستان در مقصد، اطلاعات لازم درباره فرصت‌های شغلی را فراهم می‌کند و هزینه‌ها و خطرات مهاجرت را کاهش می‌دهد (محمودیان، ۱۴۰۱: ۳۷).

مدل مفهومی بومی شده پژوهش

با توجه به نقدهای وارد بر نظریه‌های کلاسیک و با در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص بافت مهاجرتی ایران، مدل مفهومی پژوهش حاضر تلفیقی از نظریه جذب و دفع اورت‌لی، مدل شبکه‌ای هاج و نظریه سیاست‌های مهاجرتی با عنایت به ویژگی‌های بومی مهاجرت افغانستانی‌ها در ایران است.

۱- متغیرهای مستقل (عوامل مؤثر بر شکل‌گیری جریان مهاجرت و تداوم آن):

جدول شماره ۱. متغیرهای مستقل

دسته	مؤلفه‌ها
دافعه‌های مبدأ	جنگ و ناامنی مزمن (اشغال شوروی، جنگ‌های داخلی، سلطه طالبان)، فقر گسترده و بیکاری ساختاری، خشک‌سالی‌های پی‌درپی و کاهش تولیدات کشاورزی، نقض حقوق بشر و سرکوب سیاسی، عدم دسترسی به آموزش و خدمات بهداشتی (Zada, 2024:138-155)
جاذبه‌های مقصد	امنیت نسبی و ثبات سیاسی در ایران، بازار کار پویا و نیاز به نیروی کار ارزان در بخش‌های ساختمان، کشاورزی و خدمات شهری، هم‌زبانی و قرابت‌های دینی و فرهنگی، امکان بازگشت سریع به وطن در صورت مساعد شدن شرایط، دسترسی به خدمات آموزشی و درمانی (هرچند محدود) (Abbasi et al, 2008:17)
موانع مسیر	هزینه‌های بالای قاچاق انسان، کنترل مرزها و برخوردهای انتظامی، تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و محدودیت‌های اقتصادی، دوری از خانواده و آشنایان، آلودگی‌های زیست‌محیطی در شهرهای بزرگ مقصد (Abbasi et al, 2006)
ویژگی‌های فردی	سطح تحصیلات و مهارت، دسترسی به شبکه‌های اجتماعی و اطلاعاتی در ایران، سن، جنسیت، وضعیت تأهل و وجود اعضای خانواده در مقصد، سابقه مهاجرت قبلی، میزان آشنایی با قوانین مهاجرتی ایران

۲- متغیرهای وابسته (تأثیرات اجتماعی طرح):

جدول شماره ۲. متغیرهای وابسته

بعد	تأثیرات مثبت (کوتاه مدت)	تأثیرات منفی (میان مدت و بلند مدت)
اجتماعی - فرهنگی	کاهش فشار بر خدمات عمومی (آموزش، بهداشت، مسکن)، کاهش بار یارانه‌های پنهان (آرد، انرژی، حمل و نقل)، کاهش جرائم شهری و افزایش احساس امنیت در برخی محلات، افزایش رضایت شهروندان در مناطق مهاجرنشین، تغییر ترکیب جمعیتی در مناطق مهاجرنشین	افزایش موج مهاجرت سبزی و بیگانه‌هراسی، تضعیف انسجام اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی، نقض حقوق کودکان (آموزش و بهداشت)، جدایی خانواده‌ها، زندگی مخفیانه و افزایش جرائم خرد، کاهش کیفیت خدمات شهری (نظافت و خدمات محلی)
اقتصادی	تعادل در بازار کار غیررسمی و ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر برای کارگران داخلی، کاهش خروج ارز از کشور، کاهش اجاره مسکن در مناطق محل سکونت اتباع، کاهش فشار بر بودجه دولت (یارانه‌ها)	کمیود نیروی کار در بخش‌های کلیدی (ساختمان، کشاورزی، خدمات شهری)، کاهش بهره‌وری و توقف پروژه‌های عمرانی، افزایش هزینه‌های تولید و تورم، کاهش تقاضا برای کالاهای تولید داخل، کارشکنی ذینفعان (کارفرمایان و املاکی‌ها)، از دست رفتن سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی اتباع قانونی، هزینه‌های دولت برای اجرای فرایند اخراج
امنیتی - سیاسی	افزایش امنیت داخلی و ملی (کاهش جرائم، کاهش تهدیدات امنیتی)، کاهش بار سنگین هزینه‌های نگهداری از زندانیان اتباع غیرمجاز، ابزار چانه‌زنی در دیپلماسی (فشار بر طالبان با استفاده از کارت اخراج، موضوع مرزی و حلقه هیرمند)، تقویت سیاست‌های مهاجرتی منظم (ارسال پیام روشن عدم تحمل مهاجرت غیرقانونی)	تشدید تنش با طالبان و تهدید امنیت مرزهای شرقی، تشدید تنش بر سر حلقه هیرمند و تهدید زیست‌بوم و تالاب هامون، تبدیل مهاجران بازگردانده شده به لابی‌های ضدایرانی، تقویت شبکه‌های قاچاق انسان
حقوق بشری	افزایش ظرفیت برای سیاست‌گذاری داخلی (تمرکز دولت بر مسائل داخلی، فقرزدایی و توسعه زیرساخت‌ها در مناطق محروم)	نقض کنوانسیون‌های بین‌المللی، کاهش وجهه بین‌المللی ایران، بحران انسانی در افغانستان (افزایش فقر، بدهی، ناامنی غذایی)، از دست رفتن دارایی‌ها و خانه‌های مهاجران، آسیب‌پذیری مضاعف زنان و کودکان

۳-سیاست مداخله‌گر (طرح ساماندهی اتباع خارجی): اخراج گسترده و ضربتی اتباع غیرمجاز، محدودیت‌های شدید در دسترسی به خدمات عمومی، تشدید کنترل‌های مرزی و نظارت بر اقامت و لغو برگه‌های سرشماری و ابطال مدارک موقت

۴-متغیرهای مداخله‌گر (بافت محلی و زمینه‌های تاریخی): سیاست‌های پیشین ایران، روابط دیپلماتیک با افغانستان، وضعیت اقتصادی ایران، افکار عمومی و گفتمان رسانه‌ای، نقش بازیگران غیررسمی.

مدل مفهومی فوق نشان می‌دهد که سیاست‌های اخراج صرف و تک‌بعدی، بدون توجه به چهار دسته عامل مؤثر بر مهاجرت و متغیرهای مداخله‌گر بافت محلی، نه تنها نمی‌تواند جریان مهاجرت را به‌طور پایدار مدیریت کند، بلکه پیامدهای منفی پیش‌بینی شده در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، امنیتی و حقوق بشری را تشدید می‌سازد. هرگونه سیاست‌گذاری مؤثر در قبال مهاجران افغانستانی باید با مدیریت شبکه‌های اجتماعی، رفع تدریجی دافعه‌های مبدأ و توجه به متغیرهای مداخله‌گر همراه باشد

روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی

۱. رویکرد و مدل ارزیابی

ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA) اگرچه در ابتدا برای ارزیابی پروژه‌های توسعه‌ای و عمرانی طراحی شد، اما در دهه‌های اخیر کاربرد آن به‌طور چشمگیری به حوزه سیاست‌گذاری عمومی و برنامه‌های حکومتی نیز گسترش یافته است (Vanclay, 2003:5-11). انجمن بین‌المللی ارزیابی تأثیرات (IAIA) در راهنمای خود، کاربرد SIA را برای «هرگونه اقدام برنامه‌ریزی شده، از جمله سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها» تأیید کرده است. (IAIA, 2015) پژوهش حاضر با بهره‌گیری از این رویکرد، به ارزیابی تأثیرات اجتماعی «طرح ساماندهی اتباع خارجی» به‌عنوان یک سیاست حکومتی می‌پردازد. مدل ارزیابی شده در این پژوهش، مبتنی بر چارچوب ۱۱ مرحله‌ای SIA (فاضلی،

(۱۳۹۱) با اقتباس از راهنمای انجمن بین‌المللی ارزیابی تأثیرات است. این مدل شامل سه بخش اصلی است: بخش آماده‌سازی (جلب مشارکت عمومی، ارزیابی نیاز، ارزیابی نیاز به SIA، شناسایی و توصیف اقدام توسعه‌ای)، بخش ارزیابی (دامنه‌یابی، جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای، برآورد تأثیرات احتمالی، گزینش تأثیرات مهم، ارزیابی گزینه‌های جایگزین) و بخش تعدیل، جبران و نظارت (تدوین پیشنهادها برای کاستن از تأثیرات منفی، طراحی نظام اجرا و نظارت). در این پژوهش، با توجه به ماهیت سیاستی موضوع، بر مراحل دامنه‌یابی، برآورد تأثیرات احتمالی و گزینش تأثیرات مهم تأکید بیشتری شده است.

۲. داده‌های پایه‌ای

منابع داده‌های این تحقیق شامل سه دسته است: (۱) داده‌های اسنادی شامل قوانین و مقررات مهاجرتی ایران، گزارش‌های رسمی وزارت کشور و سازمان ملی مهاجرت، آمارهای سرشماری نفوس و مسکن و گزارش‌های کمیساریای عالی سازمان ملل در امور پناهندگان (UNHCR) و سازمان بین‌المللی مهاجرت (IOM)؛ (۲) داده‌های آماری شامل آمارهای اخراج، جمعیت مهاجران و شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی مرتبط که از منابع معتبر داخلی و بین‌المللی گردآوری شده است؛ و (۳) داده‌های میدانی که از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ نفر از خبرگان حوزه مهاجرت (شامل چهار نفر از اساتید دانشگاه با تخصص جامعه‌شناسی مهاجرت و سیاست‌گذاری اجتماعی، چهار نفر از کارشناسان حوزه مهاجرت و چهار نفر از فعالان مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد حوزه مهاجران) در بازه زمانی دی تا اسفند ۱۴۰۳ جمع‌آوری شده است.

جامعه آماری شامل کلیه صاحب‌نظران و کارشناسان حوزه مهاجرت در ایران بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله‌برفی انتخاب شدند. معیارهای انتخاب خبرگان شامل: (۱) حداقل پنج سال سابقه کار یا پژوهش در حوزه مهاجرت و اتباع خارجی، (۲) اشتغال در یکی از نهادهای مرتبط و (۳) تمایل به مشارکت در پژوهش.

۳. روش شناسایی و وزن‌دهی تأثیرات

تأثیرات احتمالی طرح از سه مسیر شناسایی شده‌اند: (۱) بررسی اسناد و منابع (قوانین، گزارش‌های رسمی و پژوهش‌های پیشین)، (۲) مصاحبه با خبرگان که طی آن از آن‌ها خواسته شد تأثیرات احتمالی طرح را در ابعاد مختلف شناسایی کنند و (۳) بررسی تطبیقی سیاست‌های مشابه در کشورهای دیگر.

برای وزن‌دهی به تأثیرات شناسایی‌شده، از روش دلفی در دو دور استفاده شد. در دور اول، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته شامل تمامی تأثیرات شناسایی‌شده (۴۸ گویه) در اختیار خبرگان قرار گرفت و از آن‌ها خواسته شد بر اساس چهار شاخص «احتمال وقوع»، «شدت اثر»، «گستره جغرافیایی» و «زمان‌بندی» به هر تأثیر امتیاز دهند (مقیاس ۱ تا ۳). در دور دوم، نتایج دور اول به همراه نظرات سایر خبرگان (به‌صورت ناشناس) به آن‌ها بازخورد داده شد و از آن‌ها خواسته شد در صورت تمایل امتیازات خود را بازنگری کنند. نرخ مشارکت در هر دو دور ۱۰۰٪ بود.

شایان‌ذکر است که با توجه به فقدان داده‌های آماری تاریخی برای برآورد دقیق احتمال وقوع پیامدهای مشابه در ایران، شاخص «احتمال وقوع» و سایر شاخص‌ها (شدت اثر، گستره جغرافیایی و زمان‌بندی) بر اساس قضاوت خبرگان و با استفاده از روش دلفی محاسبه شده‌اند. به‌عبارت دیگر، این شاخص‌ها مبنای آماری ندارند و منعکس‌کننده اجماع خبرگان درباره محتمل بودن و شدت هر یک از تأثیرات هستند. این رویکرد در روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA) رایج است و در شرایطی که داده‌های تاریخی و آماری کافی در دسترس نباشد، بر قضاوت متخصصان و خبرگان حوزه موردنظر تکیه می‌کند (فاضلی، ۱۳۹۱؛ IAIA, 2015).

برای سنجش پایایی بین پاسخ‌های خبرگان، از ضریب توافق کندال (Kendall's W) استفاده شد که مقدار ۰/۷۸ به‌دست آمد (نشان‌دهنده توافق قابل قبول). برای سنجش روایی محتوایی پرسشنامه، از روش نسبت روایی محتوا (CVR) استفاده شد و تمامی گویه‌ها دارای CVR بالاتر از ۰/۵۶ بودند که نشان‌دهنده روایی محتوایی مطلوب است. امتیاز نهایی

هر تأثیر از مجموع چهار شاخص محاسبه شده است (دامنه ۴ تا ۱۲).

فرایند مشارکت متخصصان: پس از جمع‌آوری داده‌های میدانی، تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و کدگذاری انجام شد. سپس، تأثیرات شناسایی شده در قالب جدول‌های ماتریسی (جدول شماره ۴ تا ۷) بر اساس امتیازات کسب‌شده از روش دلفی، اولویت‌بندی شدند. تأثیرات با امتیاز ۱۰ تا ۱۲ به‌عنوان تأثیرات بحرانی و نیازمند مداخله فوری، تأثیرات با امتیاز ۷ تا ۹ به‌عنوان تأثیرات متوسط و قابل مدیریت و تأثیرات با امتیاز ۴ تا ۶ به‌عنوان تأثیرات کم‌اهمیت طبقه‌بندی شدند.

۴. دامنه‌یابی

یکی از مراحل کلیدی در روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA)، دامنه‌یابی است که به تعیین مرزهای مطالعه، شناسایی ذینفعان، عرصه‌های تأثیرگذاری و متغیرهای اصلی ارزیابی می‌پردازد. دامنه‌یابی در این پژوهش پیش از جمع‌آوری داده‌های میدانی انجام شده است و شامل چهار مؤلفه زیر است:

الف) محدوده جغرافیایی: محدوده جغرافیایی طرح کل کشور است. مطابق قانون اقامت اتباع خارجی، حضور اتباع در ۱۷ استان کاملاً ممنوع، در برخی استان‌ها محدود و تنها در سه استان تهران، البرز و قم کاملاً آزاد است. این محدودیت‌ها فشار بر شهرهای بزرگ را افزایش داده و توزیع نابرابر مهاجران را تشدید می‌کند.

ب) شناسایی ذینفعان: ذینفعان شامل بازیگران حقوقی (وزارت کشور، وزارت امور خارجه، سازمان ثبت‌احوال کشور، نیروی انتظامی، وزارت کار، تعاون و رفاه، دستگاه قضایی، شورای عالی امنیت ملی، استانداری‌ها به‌ویژه استان‌های مرزی، شهرداری‌های کلان‌شهرها، رسانه ملی، سازمان آمار و مجلس شورای اسلامی)، حقیقی (اتباع خارجی، کارفرمایان، فعالان حقوق بشر)، بین‌المللی (UNHCR, IOM) و غیررسمی (شبکه‌های قاچاق انسان) هستند. روابط بین این گروه‌ها پیچیده و گاه متعارض است و این تعارضات اجرای طرح را دشوار کرده است.

ج) عرصه‌های تأثیرگذاری: تأثیرات طرح در چهار عرصه اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، امنیتی-سیاسی و حقوق بشری شناسایی و دسته‌بندی شده‌اند.

د) متغیرهای ارزیابی: متغیرهای اصلی ارزیابی شامل شاخص‌های احتمال وقوع، شدت اثر، گستره جغرافیایی و زمان‌بندی هستند.

۵. ارزیابی نیاز و توصیف طرح ساماندهی اتباع

پس از دامنه‌یابی و پیش از برآورد تأثیرات احتمالی، مرحله ارزیابی نیاز و توصیف اقدام توسعه‌ای (طرح ساماندهی) انجام شده است. این مرحله در روش SIA به معنای بررسی ضرورت اجرای طرح و شناسایی دقیق ابعاد و ویژگی‌های آن است.

اجرای سیاست اخراج اتباع غیرقانونی در ایران نیازمند بررسی همه‌جانبه ابعاد مختلف است. از نظر حقوقی، ایران با توجه به عدم الحاق به کنوانسیون ۱۹۵۱ پناهندگان، از نظر حقوق بین‌الملل تکلیف خاصی نسبت به این گروه ندارد؛ اما از منظر اخلاقی و انسانی، چنین سیاست‌هایی همواره با انتقادات سازمان‌های حقوق بشری مواجه بوده است (UNHCR, 2023). حضور حدود ۵ میلیون اتباع خارجی (عمدتاً افغانستانی) فشار بر منابع عمومی (یارانه‌ها، آموزش، بازار کار و امنیت) افزایش جرائم مرزی) ایجاد کرده است. از سوی دیگر، تجربه‌های جهانی (مانند سیاست‌های مهاجرتی ترکیه) نشان می‌دهد که بدون تحلیل اجتماعی، اخراج‌ها به پنهان‌زیستی یا قاچاق انسان منجر می‌شود (Akcapar, 2018:187). در ایران، پیچیدگی‌های اجتماعی (تنوع قومی مهاجران) و سیاسی (روابط با افغانستان) این نیاز را تقویت می‌کند؛ بنابراین، تحلیل پیامدهای اجتماعی برای جلوگیری از نقض حقوق یا تشدید تنش‌ها ضروری است.

به موجب این طرح که با شروع به کار دولت چهاردهم به اجرا درآمده است می‌بایست تا پایان سال ۱۴۰۳ حدود ۲ میلیون از اتباع غیرمجاز از کشور اخراج می‌شدند که تا پایان سال ۱۴۰۳ تعداد مهاجران اخراجی به حدود ۸۰۰ هزار نفر رسید و تا شهریور سال ۱۴۰۴ این میزان به ۱ میلیون و ۸۰۰ هزار نفر افزایش یافت.

پس از این مراحل، برآورد تأثیرات احتمالی در قالب جداول ماتریسی (جداول شماره ۵ تا ۸) بر اساس امتیازات کسب شده از روش دلفی، اولویت بندی شده اند که در بخش یافته ها ارائه خواهد شد.

یافته ها

در این بخش، یافته های حاصل از اجرای روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (SIA) ارائه می شود. پس از شناسایی تأثیرات مثبت و منفی از طریق بررسی اسناد، مصاحبه با خبرگان و تحلیل داده های آماری، این تأثیرات بر اساس چهار شاخص احتمال وقوع، شدت اثر، گستره جغرافیایی و زمان بندی توسط خبرگان امتیازدهی و اولویت بندی شده اند. در ادامه، ابتدا تأثیرات مثبت و منفی به صورت تفکیک شده ارائه می شود و سپس ماتریس برآورد تأثیرات احتمالی و گزینش تأثیرات بحرانی آورده می شود.

تأثیرات شناسایی شده در این پژوهش در دو دسته کلی تأثیرات مثبت و تأثیرات منفی دسته بندی شده اند. تأثیرات مثبت عمدتاً ناظر بر کارکردهای انتظامی و اقتصادی طرح هستند و تأثیرات منفی بیشتر بر ابعاد اجتماعی، انسانی و حقوق بشری تمرکز دارند. در ادامه، هر یک از این تأثیرات به تفکیک ابعاد مختلف ارائه می شوند.

۱- تأثیرات مثبت اجرای طرح

اجرای طرح ساماندهی اتباع خارجی، در کنار چالش ها و پیامدهای منفی، دارای تأثیرات مثبتی نیز بوده است که در صورت شناسایی و تقویت، می توانند به مزیت های پایدار برای نظام مدیریت مهاجرت تبدیل شوند. مهم ترین این تأثیرات در ابعاد اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و امنیتی-سیاسی عبارت اند از:

- تأثیرات اجتماعی-فرهنگی:

- کاهش تنش های اجتماعی: کاهش جرائم و آسیب های اجتماعی و افزایش احساس امنیت اجتماعی (تابناک و فرارو، ۱۴۰۴)، افزایش رضایت شهروندان در مناطق مهاجرنشین

(پیامد کاهش جرائم). بر اساس گزارش‌های موجود، خروج اتباع غیرمجاز با کاهش ۳۰ درصدی جرم و جنایت در برخی کلان‌شهرها همراه بوده است (تابناک، فرارو، ۱۴۰۴).

- کاهش فشار بر خدمات عمومی: کاهش بار آموزش و پرورش (حدود ۷۰۰ هزار دانش‌آموز افغانستانی در مقاطع مختلف مشغول تحصیل هستند)؛ کاهش فشار بر زیرساخت‌های شهری (حمل و نقل و مسکن) و خدمات عمومی؛ کاهش فشار بر منابع طبیعی و انرژی (مصرف آب، برق و سوخت) (اقتصاد آنلاین، ۱۴۰۴).

- کاهش استفاده از یارانه‌های پنهان: یکی از مهم‌ترین دستاوردهای اقتصادی-اجتماعی طرح، کاهش فشار بر بودجه دولت از طریق حذف یارانه‌های غیرمستقیم (همچون آرد، نان، حمل و نقل عمومی، بهداشت، سلامت و سوخت) است که به‌طور مستقیم بر کسری بودجه و هزینه‌های عمومی تأثیر مثبت داشته است (تابناک، ۱۴۰۴؛ گزارش‌های داخلی).

- تغییرات جمعیتی: تغییر ترکیب جمعیتی در مناطق مهاجرنشین که می‌تواند به برنامه‌ریزی بهتر شهری کمک کند.

- سیاست‌های مهاجرتی: تقویت سیاست‌های مهاجرتی منظم (پیام روشن عدم تحمل مهاجرت غیرقانونی و تشویق به مهاجرت قانونی) و تقویت حاکمیت قانون در حوزه مدیریت مرزی.

- تمرکز بر توسعه داخلی: افزایش ظرفیت برای سیاست‌گذاری داخلی (تمرکز دولت بر مسائل داخلی، فقرزدایی و توسعه زیرساخت‌ها در مناطق محروم).

– تأثیرات اقتصادی:

- تعادل در بازار کار: تعدیل بازار کار غیررسمی و افزایش رسمی‌سازی بازار کار و ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر برای کارگران داخلی (صنعت، کشاورزی و ساختمان) در میان‌مدت.

- مدیریت منابع مالی: کاهش خروج ارز از کشور با توجه به ارسال سالانه میلیارد‌ها دلار ارز توسط مهاجران (تابناک، ۱۴۰۴) و کاهش اجاره مسکن در مناطق محل سکونت اتباع

که به تعدیل بازار مسکن کمک کرده است.

- کاهش فشار بر بودجه دولت: کاهش هزینه‌های جاری دولت در حوزه‌های آموزشی، بهداشتی و رفاهی که بخش قابل توجهی از بودجه عمومی را به خود اختصاص می‌دهند.

- تأثیرات امنیتی سیاسی:

- افزایش امنیت داخلی و ملی: کاهش جرائم شهری، کاهش تهدیدات امنیتی مرتبط با حضور غیرقانونی (نظیر امکان نفوذ و فعالیت گروه‌های غیرمجاز یا «ستون پنجم») و افزایش احساس امنیت در میان شهروندان. بر اساس گزارش‌های رسمی، خروج اتباع غیرمجاز با کاهش ۳۰ درصدی جرم و جنایت در برخی کلان‌شهرها همراه بوده است (تابناک، فرارو، ۱۴۰۴).

- تقویت دیپلماسی و مذاکره: ابزار چانه‌زنی در دیپلماسی (فشار بر طالبان با استفاده از کارت اخراج، موضوع مرزی و حقایق هیرمند) که می‌تواند به عنوان اهرم فشار در مذاکرات دوجانبه مورد استفاده قرار گیرد.

- کاهش بار قضایی: کاهش بار سنگین هزینه‌های نگهداری از زندانیان اتباع غیرمجاز که سالانه هزینه‌های قابل توجهی بر سیستم قضایی و زندان‌ها تحمیل می‌کرد (تسنیم، ۱۴۰۳).

۲- تأثیرات احتمالی منفی

در کنار تأثیرات مثبت، اجرای طرح ساماندهی با پیامدهای منفی گسترده‌ای در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، امنیتی و حقوق بشری همراه بوده است. این تأثیرات که عمدتاً ناشی از رویکرد تک‌بعدی و ضربتی طرح هستند، در صورت عدم مدیریت، می‌توانند به بحران‌های جدی در سطح ملی و بین‌المللی منجر شوند. در ادامه، مهم‌ترین این تأثیرات ارائه می‌شود.

- اجتماعی-فرهنگی:

- روابط اجتماعی و بین‌فرهنگی: افزایش موج مهاجرت‌ستیزی و بیگانه‌هراسی در جامعه

(ایراف، به نقل آرش نصر اصفهانی، ۱۴۰۳)، نگاه منفی مهاجران نسبت به ایران و ایرانیان، همراه با تبلیغ منفی (روزنامه ۸ صبح، ۱۴۰۴) و تضعیف انسجام اجتماعی و از بین رفتن سرمایه اجتماعی مشترک (حسینی و همکاران، ۱۴۰۳).

- انحرافات اجتماعی و رفتارهای پنهان: جعل مدارک و کارت شناسایی برای ادامه حضور، زندگی مخفیانه برای جلوگیری از دستگیری و اخراج و افزایش ترس، انزوا و بی‌اعتمادی، افزایش جرائم خرد یا غیررسمی به عنوان راه بقا (کار سیاه، اقتصاد غیررسمی).
- کاهش کیفیت خدمات شهری: کاهش کیفیت خدمات شهری، به‌ویژه در بخش نظافت، رفت‌ووروب و خدمات محلی (ایرنا، ۱۹ مرداد ۱۴۰۴، به نقل از مدیر پسماند شهرداری).

– اقتصادی:

- تأثیر بر بازار کار و تولید: کمبود نیروی کار در بخش‌های کلیدی (ساخت‌وساز، کشاورزی، صنایع دستی و خدمات شهری) (اقتصاد آنلاین، ۱۴۰۴)، کاهش بهره‌وری و توقف پروژه‌های عمرانی (در تهران بیش از ۵۰٪ کارگران ساختمانی افغان بودند) (پژواک، ۱۴۰۴)، کاهش تقاضا برای کالاهای تولید داخل به دلیل کاهش مصرف‌کننده‌ها، فشار بر کارفرمایان برای جذب نیروی جایگزین و افزایش هزینه‌های عملیاتی و کارشکنی گروه‌های ذینفع (کارفرمایان و املاکی‌ها).
- تورم: افزایش هزینه نیروی کار در بخش ساخت‌وساز (۳۰ تا ۵۰ درصدی)، تورم ناشی از رشد هزینه تولید در صنایع مختلف به‌ویژه محصولات کشاورزی، شوک منفی به صنایع و خطر رکود اقتصادی به دلیل کمبود نیروی کار، از دست رفتن سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی اتباع (IWPR, 2025).
- بار مالی بر دولت: هزینه‌های قابل توجه برای اجرای فرایند اخراج (بازداشت، انتقال، کنترل مرزی).

- امنیتی و سیاسی:

- روابط خارجی و امنیت مرزها: تشدید تنش با طالبان و تهدید امنیت مرزهای شرقی و حقایق هیرمند و تهدید زیست‌بوم و تالاب هامون.
- شبکه‌های غیرقانونی و قاچاق: تقویت شبکه‌های قاچاق انسان و اقتصاد زیرزمینی برای بازگشت دوباره مهاجران به ایران.
- تبدیل مهاجران به تهدید علیه ایران: امکان سوءاستفاده گروه‌های تروریستی از مهاجران ناراضی و شکل‌گیری لابی‌های ضدایرانی.

- پیامدهای حقوق بشری و انسانی:

- نقض تعهدات بین‌المللی: نقض کنوانسیون ۱۹۵۱ سازمان ملل (اصل منع بازگرداندن اجباری، جدایی خانواده‌ها، تبعیض)، کاهش وجهه بین‌المللی ایران به دلیل نقض حقوق بشر و بازگرداندن اجباری و افزایش فشارهای بین‌المللی بر ایران.
- کودکان و آسیب‌پذیرترین گروه‌ها: وضعیت بحرانی کودکان (هزاران کودک جدا شده از خانواده، قطع دسترسی به آموزش و درمان) و افزایش آسیب‌پذیری گروه‌های خاص همچون زنان، دختران و اقلیت‌های مذهبی/قومیتی.
- حقوق اقتصادی-اجتماعی: اخراج باعث از دست رفتن دارایی‌ها، سرمایه‌گذاری‌ها و خانه‌های مهاجران شده و آن‌ها را در فقر مضاعف قرار می‌دهد.

- پیامدهای منطقه‌ای و انسانی در افغانستان

اگرچه تمرکز اصلی این پژوهش بر ارزیابی تأثیرات طرح بر جمهوری اسلامی ایران است، اما ناگفته نماند که اخراج گسترده و ناگهانی مهاجران، پیامدهای قابل توجهی برای کشور افغانستان نیز به همراه داشته است. بازگشت جمعیت کلان مهاجران به افغانستان، فشارهای شدیدی بر زیرساخت‌های درمانی، آموزشی و تأمین غذا وارد کرده و به افزایش فقر، بدهی و ناامنی غذایی در این کشور منجر شده است (گزارش‌های UNHCR و IOM). هرچند این پیامدها به طور مستقیم جزو هزینه‌های طرح برای ایران محسوب نمی‌شوند، اما

تشدید بحران انسانی در همسایگی شرقی، می تواند در بلندمدت امنیت ملی و منافع منطقه ای ایران را از طریق افزایش موج های جدید مهاجرت و ناامنی در مرزها با مخاطره مواجه سازد؛ بنابراین، مدیریت این پیامدهای منطقه ای، نه به عنوان یک تعهد حقوقی، بلکه به عنوان یک ضرورت راهبردی برای تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی، باید مورد توجه سیاست گذاران قرار گیرد.

۳- ماتریس نهایی برآورد تأثیرات احتمالی

پس از شناسایی تأثیرات مثبت و منفی، برای اولویت بندی و تعیین شدت هر یک از آن ها، ماتریس برآورد تأثیرات احتمالی تشکیل شده است. برای این منظور، از روش مشارکتی با متخصصان (جامعه شناسان، کارشناسان مهاجرت) و تحلیل داده های آماری (UNHCR, 2023) استفاده شد. تأثیرات بر اساس چهار معیار احتمال وقوع، شدت اثر، گستره جغرافیایی و زمان بندی، با مقیاس های متناسب با هر شاخص، توسط داوران نمره گذاری شدند. جدول شماره ۳ شاخص ها و امتیازات مربوط به هر یک را نشان می دهد.

جدول شماره ۳. شاخص ها و امتیازات ارزیابی تأثیرات اجتماعی

شاخص	۱ = کم	۲ = متوسط	۳ = زیاد
احتمال وقوع اثر	احتمال ضعیف	احتمال متوسط	احتمال بالا و قطعی
شدت اثر	اثر خفیف یا موقتی	اثر ملموس اما قابل کنترل	اثر شدید و بلندمدت
گستره جغرافیایی	محلی	استانی/ملی	منطقه ای یا فراملی
زمان بندی	کوتاه مدت	میان مدت	بلندمدت یا ماندگار
شدت اثر: این شاخص نشان می دهد اثر چقدر بر زندگی اجتماعی، اقتصادی یا محیطی اثر گذار است. گستره جغرافیایی: این شاخص می سنجد اثر در چه محدوده ای از نظر مکانی گسترش دارد. زمان بندی: این شاخص نشان می دهد اثر چقدر سریع و برای چه مدت رخ خواهد داد.			
امتیاز نهایی به صورت مجموع ۴ شاخص عددی (احتمال + شدت + گستره + زمان بندی) محاسبه می شود. ۶-۴ = کم اهمیت --- نیازی به مداخله فوری ندارد. ۹-۷ = متوسط --- باید مدیریت شود، ولی بحرانی نیست. ۱۲-۱۰ = بحرانی --- نیازمند سیاست فوری، پایش دائمی و اقدام جبرانی.			

جدول شماره ۴. ماتریس برآورد تأثیرات احتمالی (اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی)

امتياز نهایی	زمان‌بندی	گستره جغرافیایی	شدت اثر	احتمال وقوع	متغیرها (تأثیرات)	عنوان	بعد و نوع اثر
۱۰	میانم	استانی/ملی	شدید	بالا	کاهش جرائم و آسیب‌های اجتماعی	کاهش تنش‌های اجتماعی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۸	میانم	استانی/ملی	ملموس	متوسط	افزایش رضایت شهروندان در مناطق مهاجرنشین	کاهش تنش‌های اجتماعی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۱۰	میانم	استانی/ملی	شدید	بالا	کاهش بار آموزش و پرورش	کاهش فشار بر خدمات عمومی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۱۰	میانم	استانی/ملی	شدید	بالا	کاهش فشار بر زیرساخت‌های شهری و خدمات عمومی	کاهش فشار بر خدمات عمومی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۱۰	میانم	استانی/ملی	شدید	بالا	کاهش فشار بر منابع طبیعی (آب، برق و گاز)	کاهش فشار بر خدمات عمومی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۱۰	میانم	استانی/ملی	شدید	بالا	کاهش استفاده از پارانه‌های پنهان	کاهش فشار بر خدمات عمومی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۱۰	ماندگار	استانی/ملی	شدید	متوسط	تغییر ترکیب جمعیتی در مناطق مهاجرنشین	تغییرات جمعیتی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۸	میانم	استانی/ملی	ملموس	متوسط	تقویت سیاست‌های مهاجرتی منظم	تقویت سیاست‌های مهاجرتی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)
۸	میانم	استانی/ملی	ملموس	متوسط	افزایش ظرفیت برای سیاست‌گذاری داخلی	تمرکز بر توسعه داخلی	اجتماعی- فرهنگی (مثبت)

بعد و نوع اثر	عنوان	متغیرها (تأثیرات)	احتمال وقوع	شدت اثر	گستره جغرافیایی	زمان بندی	امتیاز نهایی
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	روابط اجتماعی و بین فرهنگی	افزایش موج مهاجرتی و بیگانه‌هراسی در جامعه	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	روابط اجتماعی و بین فرهنگی	نگاه منفی مهاجران به ایران و تبلیغ منفی علیه ایران	متوسط	شدید	فراملی	ماندگار	۱۱
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	روابط اجتماعی و بین فرهنگی	تضعیف انسجام و کاهش سرمایه اجتماعی مشترک	متوسط	ملموس	استانی/ملی	ماندگار	۹
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	انحرافات اجتماعی و رفتار پنهان	جعل مدارک و کارت شناسایی	بالا	ملموس	استانی/ملی	میانم	۹
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	انحرافات اجتماعی و رفتار پنهان	زندگی مخفیانه و انزوای اجتماعی	بالا	ملموس	استانی/ملی	میانم	۹
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	انحرافات اجتماعی و رفتار پنهان	افزایش جرائم خرد و اقتصاد غیررسمی	بالا	شدید	استانی/ملی	میانم	۱۰
اجتماعی - فرهنگی (منفی)	کاهش کیفیت خدمات	کاهش کیفیت خدمات شهری	بالا	ملموس	استانی/ملی	میانم	۹
اقتصادی (مثبت)	تعادل در بازار کار	تعدیل بازار کار غیررسمی و افزایش رسمی سازی	متوسط	ملموس	استانی/ملی	میانم	۸
اقتصادی (مثبت)	تعادل در بازار کار	ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر برای کارگران داخلی	متوسط	ملموس	فراملی	ماندگار	۱۰
اقتصادی (مثبت)	مدیریت منابع مالی	کاهش خروج ارز از کشور	متوسط	ملموس	استانی/ملی	میانم	۸
اقتصادی (مثبت)	مدیریت منابع مالی	کاهش اجاره مسکن در مناطق مهاجرنشین	متوسط	شدید	فراملی	میانم	۱۰

بعد و نوع اثر	عنوان	متغیرها (تأثیرات)	احتمال وقوع	شدت اثر	گستره جغرافیایی	زمان بندی	امتیاز نهایی
اقتصادی (منفی)	تأثیر بر بازار کار و تولید	کمیبود نیروی کار در بخش های کلیدی	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
اقتصادی (منفی)	تأثیر بر بازار کار و تولید	کاهش بهره وری و توقف پروژه های عمرانی	زیاد	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
اقتصادی (منفی)	تأثیر بر بازار کار و تولید	کاهش تقاضا برای کالاهای تولید داخل	متوسط	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۰
اقتصادی (منفی)	تأثیر بر بازار کار و تولید	افزایش هزینه های عملیاتی کارفرمایان	بالا	ملموس	استانی/ملی	میانم	۹
اقتصادی (منفی)	تأثیر بر بازار کار و تولید	کارشکنی ذینفعان (کارفرمایان و املاکی ها)	بالا	ملموس	استانی/ملی	ماندگار	۱۰
اقتصادی (منفی)	تورم	افزایش هزینه نیروی کار ساختمانی	بالا	شدید	استانی/ملی	میانم	۱۰
اقتصادی (منفی)	تورم	تورم ناشی از رشد هزینه تولید در صنایع مختلف	متوسط	ملموس	استانی/ملی	ماندگار	۹
اقتصادی (منفی)	تورم	شوک منفی به صنایع و خطر رکود	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
اقتصادی (منفی)	تورم	از دست رفتن سرمایه گذاری های اتباع قانونی	متوسط	ملموس	استانی/ملی	ماندگار	۹
اقتصادی (منفی)	بار مالی	هزینه های دولت برای بازداشت و اخراج	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱

ادامه جدول شماره ۵. ماتریس برآورد تأثیرات احتمالی (امنیتی، قضایی و حقوق بشری)

بعد و نوع اثر	عنوان	تأثیرات	احتمال وقوع	شدت اثر	گستره جغرافیایی	زمان بندی	امتیاز نهایی
امنیتی - قضایی (مثبت)	تقویت دیپلماسی و مذاکره	ابزار چانه زنی دیپلماتیک علیه طالبان	متوسط	شدید	فراملی	میانم	۱۰
امنیتی -	افزایش امنیت داخلی	کاهش جرائم و افزایش	بالا	شدید	استانی/ملی	میانم	۱۰

بعد و نوع اثر	عنوان	تأثیرات	احتمال وقوع	شدت اثر	گستره جغرافیایی	زمان بندی	امتیاز نهایی
قضایی (مثبت)		امنیت داخلی					
امنیتی- قضایی (مثبت)	کاهش بار سیستم قضایی	کاهش هزینه های نگهداری از زندانیان اتباع	متوسط	خفیف	کم	میانم	۶
امنیتی- قضایی (منفی)	روابط خارجی و امنیت مرزها	تشدید تنش با طالبان (حقابه هیرمند و هامون)	بالا	شدید	فراملی	ماندگار	۱۲
امنیتی- قضایی (منفی)	شبکه های غیرقانونی و قاچاق	تقویت شبکه های قاچاق انسان	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
حقوق بشری (منفی)	نقض تعهدات بین المللی	نقض کنوانسیون ۱۹۵۱ سازمان ملل	بالا	شدید	فراملی	ماندگار	۱۲
حقوق بشری (منفی)	نقض تعهدات بین المللی	کاهش وجهه بین المللی ایران	بالا	شدید	فراملی	ماندگار	۱۲
حقوق بشری (منفی)	آسیب پذیرترین گروه ها	وضعیت بحرانی کودکان	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
حقوق بشری (منفی)	آسیب پذیرترین گروه ها	افزایش آسیب پذیری گروه های خاص	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱
حقوق بشری (منفی)	حقوق اقتصادی- اجتماعی	از دست رفتن دارایی ها و خانه های مهاجران	بالا	شدید	استانی/ملی	ماندگار	۱۱

۴-گزینش تأثیرات نهایی مثبت طرح (با تأکید بر دستاوردهای کلان)

بر اساس امتیازات کسب شده در ماتریس برآورد تأثیرات (جدول شماره ۴)، تأثیرات مثبت با امتیاز ۱۰ تا ۱۲ به عنوان تأثیرات راهبردی و کلیدی انتخاب شده اند که نیازمند راهکارهای تقویتی هستند. جدول زیر این تأثیرات را به همراه راهکارهای مدیریتی مربوط به هر یک نشان می دهد:

جدول شماره ۶. گزینش تأثیرات مثبت و راهکارهای تقویتی

تأثیرات مثبت (نیازمند راهکارهای تقویتی)	بعد
کاهش تنش‌های اجتماعی: کاهش تنش‌های اجتماعی و بهبود انسجام: کاهش جرائم و آسیب‌های اجتماعی و افزایش احساس امنیت اجتماعی و افزایش رضایت شهروندان در مناطق مهاجرپذیر کاهش فشار بر خدمات عمومی: کاهش بار آموزش و پرورش و کاهش فشار بر زیرساخت‌های شهری و خدمات عمومی کاهش هزینه‌های عمومی: کاهش استفاده از یارانه‌های پنهان (دستیابی به صرفه‌جویی بودجه‌ای قابل توجه) تغییرات جمعیتی: تغییر ترکیب جمعیتی در مناطق مهاجرنشین (امکان برنامه‌ریزی بهتر شهری)	اجتماعی فرهنگی
تعادل در بازار کار: تعادل در بازار کار: ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر برای کارگران داخلی (با سرمایه‌گذاری در آموزش و مهارت‌آموزی) مدیریت منابع مالی: کاهش خروج ارز و کاهش اجاره مسکن در مناطق مهاجرنشین.	اقتصادی
تقویت دیپلماسی و مذاکره: ابزار چانه‌زنی دیپلماتیک علیه طالبان (موضوعات مرزی و حقایق هیرمند) افزایش امنیت داخلی: کاهش جرائم، کاهش تهدیدات امنیتی (ستون پنجم) و افزایش احساس امنیت ملی	امنیتی-سیاسی

تأثیرات مثبت شناسایی شده در جدول شماره ۶، در صورت تقویت، می‌توانند به مزیت‌های پایدار برای نظام مدیریت مهاجرت تبدیل شوند. تحقق این امر، مستلزم اجرای راهکارهای تقویتی در چهار حوزه است:

۱) حوزه کاهش جرائم و آسیب‌های اجتماعی: تداوم نظارت انتظامی هوشمند و تقویت پلیس محله‌محور می‌تواند از بازگشت مجدد آسیب‌های اجتماعی جلوگیری کرده و دستاوردهای امنیتی را تثبیت نماید.

۲) حوزه کاهش فشار بر خدمات عمومی و یارانه‌ها: منابع آزادشده باید به‌صورت هدفمند به سمت بهبود کیفیت خدمات در مناطق محروم، بازسازی زیرساخت‌های فرسوده شهری و بهینه‌سازی مصرف منابع طبیعی هدایت شود. همچنین، صرفه‌جویی حاصل از کاهش یارانه‌های پنهان می‌تواند به کاهش کسری بودجه و افزایش توانمندی دولت در ارائه

خدمات به شهروندان ایرانی کمک کند.

۳) حوزه بازار کار و اشتغال: توانمندسازی نیروی کار بومی از طریق مهارت‌آموزی و مشوق‌های بیمه‌ای، همراه با نظارت بر بازار اجاره مسکن، به تثبیت فرصت‌های شغلی و کاهش هزینه‌های مسکن کمک خواهد کرد. این رویکرد می‌تواند جایگزینی تدریجی و بدون شوک نیروی کار را ممکن سازد.

۴) حوزه امنیت داخلی و دیپلماسی: تداوم نظارت پیشگیرانه و استفاده هوشمندانه از کارت اخراج در مذاکرات با طالبان (به‌ویژه در موضوعات مرزی و حقایقه هیرمند) می‌تواند دستاوردهای امنیتی طرح را تثبیت و تقویت نماید. همچنین، تقویت دیپلماسی عمومی از طریق شفاف‌سازی اهداف طرح، می‌تواند از سوء برداشت‌های بین‌المللی جلوگیری کند.

۵- گزینش تأثیرات بحرانی منفی (چالش‌های نیازمند مدیریت فوری)

با توجه به هدف اصلی پژوهش که شناسایی و مدیریت پیامدهای منفی طرح ساماندهی است، در این بخش تأثیرات منفی با امتیاز بحرانی (۱۰ تا ۱۲) گزینش شده‌اند. برای هر یک از این تأثیرات، راهکارهای پیشگیرانه، تعدیلی و جبرانی ارائه شده است که در جدول شماره ۷ قابل مشاهده است.

جدول شماره ۷. گزینش تأثیرات منفی بحرانی و راهکارهای مدیریتی

تأثیر (راهکار: جبرانی و تعدیلی)	بعد
روابط اجتماعی و بین فرهنگی: افزایش موج مهاجرت‌ستیزی و بیگانه‌هراسی در جامعه و نگاه منفی مهاجران به ایران و تبلیغ منفی علیه ایران انحرافات اجتماعی و رفتارهای پنهان: افزایش جرائم خرد و اقتصاد غیررسمی کاهش کیفیت خدمات شهری: کاهش کیفیت خدمات شهری، به‌ویژه در بخش نظافت، رفت‌ووروب و خدمات محلی (ایرنا، ۱۹ مرداد ۱۴۰۴، به نقل از مدیر پسماند شهرداری).	اجتماعی- فرهنگی
تأثیر بر بازار کار و تولید: کمبود نیروی کار در بخش‌های کلیدی، کاهش بهره‌وری و توقف پروژه‌های عمرانی، کاهش تقاضا برای کالاهای تولید داخل و کارشکنی ذینفعان (کارفرمایان و املاکی‌ها). افزایش هزینه‌ها و قیمت‌ها: افزایش هزینه نیروی کار ساختمانی و تورم ناشی از آن. بار مالی دولت و شهرداری‌ها: هزینه‌های دولت برای بازداشت و اخراج و فشار مالی بر	اقتصادی

تأثیر (راهکار: جبرانی و تعدیلی)	بعد
شهرداری‌ها. تأثیر بر اقتصاد کلان و محلی: شوک منفی به صنایع و خطر رکود.	
روابط خارجی و امنیت مرزها: تشدید تنش با طالبان و تهدید امنیت مرزها و حقایق هیرمند و تالاب هامون شبکه‌های غیرقانونی و قاچاق: تقویت شبکه‌های قاچاق انسان	امنیتی سیاسی
نقض تعهدات بین‌المللی: نقض کنوانسیون ۱۹۵۱ سازمان ملل و کاهش وجهه بین‌المللی ایران و افزایش فشار سازمان‌های بین‌المللی حقوق اقتصادی-اجتماعی: از دست رفتن دارایی‌ها و خانه‌های مهاجران	پیامدهای حقوق بشری و انسانی

اجرای طرح ساماندهی اتباع خارجی، علیرغم دارا بودن پیامدهای مثبت در حوزه‌هایی چون امنیت داخلی و کاهش فشار بر خدمات عمومی، با حجم گسترده‌ای از پیامدهای منفی و بحرانی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و حقوق بشری همراه بوده است. این پیامدهای منفی که عمدتاً نمره ارزیابی بالای ۱۰ را کسب کرده‌اند، اجرای بدون ملاحظه و ضربتی این طرح را با چالش‌های جدی مواجه ساخته و لزوم اتخاذ راهکارهای فوری تعدیلی و جبرانی را بیش‌ازپیش نمایان می‌سازد. در بخش بعد، این راهکارها ارائه خواهند شد.

پیشنهادهای جبرانی و تعدیلی

راهکارهای این بخش بر اساس چارچوب سه‌گانه پیشگیرانه، تعدیلی و جبرانی تدوین شده‌اند. این رویکرد بر «مدیریت جامع» پیامدهای انسانی و اجتماعی به‌جای تمرکز صرف بر «کنترل» تأکید دارد. در ادامه، راهکارهای پیشنهادی برای هر یک از ابعاد تأثیرات بحرانی ارائه می‌شود.

۱- پیامدهای اجتماعی و فرهنگی (باهدف حفظ انسجام اجتماعی و کاهش

هزینه‌های داخلی)

چالش: افزایش مهاجرت‌ستیزی و تضعیف همزیستی، آسیب به سرمایه اجتماعی و وجهه ملی.

راهکارها:

- پیشگیرانه: طراحی کمپین‌های رسانه‌ای هدفمند برای ترویج همزیستی مسالمت‌آمیز و تفکیک «مهاجر قانونی» از «غیرقانونی»؛ آموزش تخصصی نیروهای اجرایی در زمینه حفظ کرامت انسانی (که خود به بهبود وجهه ایران کمک می‌کند)؛ تدوین پروتکل‌های رفتاری شفاف و نظارت مستمر بر عملکرد نیروهای اجرایی.
- تعدیلی: ایجاد سامانه هوشمند برای رصد شایعات مهاجرت‌ستیزانه و پاسخ سریع و علمی (در کمتر از ۲۴ ساعت) با همکاری دانشگاه‌ها و پژوهشکده‌ها؛ برگزاری دوره‌های آموزشی آگاهی‌بخشی برای شهروندان؛ ایجاد گفتگوهای اجتماعی میان نمایندگان جامعه مهاجر و جامعه میزبان برای کاهش سوء تفاهم‌ها.
- جبرانی: تشکیل دادگاه‌های ویژه برای رسیدگی سریع به جرائم ناشی از مهاجرت‌ستیزی و برخورد قانونی با عاملان ترویج خشونت و نفرت‌پراکنی؛ تسهیل روند بازگشت داوطلبانه با ارائه مشوق‌های اقتصادی محدود و هدفمند برای کاهش هزینه‌های ناامنی و پنهان‌زیستی؛ انتشار گزارش‌های شفاف درباره اقدامات انجام‌شده برای حفظ حقوق مهاجران (به‌عنوان بخشی از دیپلماسی عمومی).

۲- پیامدهای انسانی بر خانواده و کودکان (با رویکرد مدیریت وجهه بین‌المللی)

- چالش: محرومیت کودکان از تحصیل، جدایی خانواده‌ها و آسیب‌پذیری زنان.
- راهکارها (باهدف کاهش انتقادات بین‌المللی و حفظ کرامت انسانی):
- پیشگیرانه: الزام ثبت‌نام تمامی کودکان مهاجر در مدارس ایران تا زمان خروج و همکاری با یونیسف برای تأمین بودجه آموزشی؛ تدوین پروتکل‌های رفتاری ویژه برای مواجهه با کودکان و زنان؛ ایجاد سازوکارهای قانونی برای جلوگیری از جدایی خانواده‌ها در فرایند اخراج.
 - تعدیلی: ایجاد مدارس موقت در مناطق مرزی؛ توسعه آموزش مجازی مشترک ایران-

افغانستان؛ ارائه خدمات مشاوره‌ای روان‌شناختی به خانواده‌ها در اردوگاه‌های مرزی.

- جبرانی: اعطای بورسیه‌های تحصیلی به دانش‌آموزان و دانشجویان مستعد افغانستانی (باهدف کاهش نارضایتی و تبلیغات منفی علیه ایران)؛ ایجاد مکانیسم‌های جبران خسارت برای خانواده‌هایی که دارایی‌های خود را از دست داده‌اند (باهدف کاهش شکایات بین‌المللی).

۳- پیامدهای اقتصادی (با رویکرد تاب‌آوری اقتصاد ملی)

چالش: شوک به بازار کار، افزایش هزینه‌ها و تورم، فشار بر تولیدکنندگان داخلی.

راهکارها (باهدف مدیریت بازار کار و کاهش فشار بر تولیدکنندگان داخلی):

- پیشگیرانه: ایجاد بانک اطلاعاتی جامع از نیروی کار ایرانی و برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی برای جایگزینی تدریجی نیروی کار مهاجر با نیروی بومی؛ تدوین نظام مشوق‌های شغلی شامل بیمه‌های تکمیلی و مسیرهای ارتقای شغلی برای جذب نیروی بومی در بخش‌های کلیدی؛ برنامه‌ریزی برای انتقال تدریجی و هدفمند نیروی کار مهاجر به جای اخراج یک‌باره و ضربتی.
- تعدیلی: تشکیل صندوق حمایت از تولید و پرداخت یارانه هدفمند به واحدهای تولیدی آسیب‌دیده؛ توسعه مکانیزاسیون صنعتی و کشاورزی برای کاهش وابستگی به نیروی کار انسانی؛ توسعه دوره‌های کارآموزی میان مراکز فنی و حرفه‌ای و کارگاه‌های کوچک؛ استفاده از نظارت هوشمند بر تراکنش‌های بانکی و توسعه مشاغل خانگی و کسب‌وکارهای کوچک با حمایت دولت.
- جبرانی: طراحی نظام پرداخت غرامت به واحدهای متضرر (با اولویت صنایع کوچک و کارگاه‌های آسیب‌دیده)؛ حمایت از بازاریابی محصولات داخلی و تقویت زنجیره‌های تأمین جایگزین؛ اعطای تسهیلات بانکی کم‌بهره به کارگاه‌های آسیب‌دیده؛ تأسیس مراکز حقوقی رایگان برای پیگیری شکایات کارگران و مستأجران مهاجر.

۴- پیامدهای امنیتی-سیاسی (با رویکرد مدیریت مرزی و دیپلماسی)

چالش: تشدید تنش با طالبان، تقویت قاچاق انسان، تبدیل مهاجران به تهدید علیه ایران.

راهکارها (باهداف تأمین امنیت پایدار مرزها و کاهش هزینه‌های دیپلماتیک):

- پیشگیرانه: ایجاد مسیرهای قانونی برای مهاجرت کاری (ویزاهای کار موقت و فصلی با قابلیت تمدید) که هم نیاز اقتصاد را تأمین کند و هم نظارت دولتی را افزایش دهد؛ استقرار نظام کنترل مرزی هوشمند مبتنی بر فناوری‌های نوین؛ ایجاد همکاری‌های منطقه‌ای برای مقابله با قاچاق انسان؛ تسهیل فرایند دریافت مجوزهای اقامتی برای مهاجران قانونی.
- تعدیلی: ایجاد سازوکارهای همکاری امنیتی مرزی با دولت افغانستان و استفاده از فناوری‌های نظارتی پیشرفته برای مدیریت تردهای مرزی؛ تأسیس مراکز پذیرش سازمان‌یافته در مرزها با حضور نمایندگان نهادهای بین‌المللی؛ برگزاری نشست‌های منظم دوجانبه با دولت افغانستان برای هماهنگی در زمینه مدیریت منابع آبی؛ تقویت پلیس مرزبانی و ایجاد سیستم گزارش‌دهی مردمی علیه شبکه‌های قاچاق.
- جبرانی: استفاده هوشمندانه از کارت اخراج به‌عنوان ابزاری در مذاکرات دیپلماتیک، به‌ویژه در موضوعات حیاتی مانند مدیریت منابع آبی (هیرمند)؛ اجرای برنامه‌های بازگشت داوطلبانه با مشوق‌های مالی برای کاهش هزینه‌های امنیتی؛ ایجاد برنامه‌های بازتوانی روانی-اجتماعی برای مهاجران آسیب‌دیده از پنهان‌زیستی و فشارهای روانی.

۵- پیامدهای حقوق بشری (با رویکرد مدیریت وجهه بین‌المللی)

چالش: کاهش اعتبار بین‌المللی و افزایش فشارهای خارجی، خطر تثبیت تصویر ایران به‌عنوان ناقض حقوق بشر.

راهکارها (باهداف کاهش هزینه‌های دیپلماتیک و حفظ وجهه بین‌المللی):

- پیشگیرانه: پایبندی به کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط با حقوق مهاجران، به‌ویژه اصل منع بازگرداندن اجباری در موارد خاص؛ همکاری نزدیک با سازمان‌های حقوق بشری بین‌المللی و نهادهایی مانند IOM و UNHCR برای نشان دادن شفافیت در فرایند اخراج؛

تدوین قوانین شفاف برای حمایت از حقوق مالکیت مهاجران قانونی؛ ایجاد نظام حقوقی کارآمد برای ثبت شکایات مهاجران؛ آموزش کارکنان درباره اصول حقوق بین الملل.

- تعدیلی: ایجاد کمیته‌های مستقل نظارت بر اجرای طرح با حضور نهادهای بین المللی (به عنوان اقدامی برای کاهش انتقادات)؛ ایجاد سامانه یکپارچه ثبت دارایی‌های مهاجران و مراکز ویژه برای کودکان و زنان مهاجر؛ اصلاح فرایندهای اخراج به گونه‌ای که از جدایی خانواده‌ها جلوگیری شود.

- جبرانی: انتشار گزارش‌های شفاف از وضعیت مهاجران و اقدامات انسانی انجام شده (مانند تأمین سلامت کودکان در مرزها) به عنوان بخشی از دیپلماسی عمومی؛ ارائه پاسخ‌های رسمی و مستند به انتقادات بین المللی؛ تأسیس صندوق جبران خسارت برای افراد متضرر (باهداف کاهش شکایات بین المللی)؛ ارائه خدمات حقوقی رایگان به مهاجران.

۶- پیامدهای منطقه‌ای (افغانستان - رویکرد مدیریت همسایگی)

با توجه به اینکه بحران انسانی در افغانستان، هرچند به طور مستقیم جزو هزینه‌های ایران نیست، اما می‌تواند در بلندمدت با ایجاد موج‌های جدید مهاجرت یا تشدید ناامنی در مرزهای شرقی، به منافع ملی ایران لطمه بزند، پیشنهاد می‌شود:

- همکاری دوجانبه و بین المللی: ایران می‌تواند با همکاری سازمان‌های بین المللی، نقش تسهیل‌گر در ایجاد برنامه‌های معیشتی در مناطق مرزی افغانستان داشته باشد تا از بازگشت مجدد مهاجران جلوگیری شود. این یک سرمایه‌گذاری برای «مدیریت پایدار مرزها» محسوب می‌شود، نه «جبران خسارت» برای دولت افغانستان.

- مدیریت تدریجی بازگشت: هماهنگی با دولت افغانستان و نهادهای بین المللی برای مدیریت تدریجی و سازمان‌یافته بازگشت‌ها به جای اخراج ناگهانی و گسترده.

- کمک به تأسیس مراکز پذیرش در مرزها: ارائه کمک‌های اولیه و خدمات درمانی به بازگشت‌کنندگان با همکاری سازمان‌های بین المللی برای کاهش پیامدهای انسانی در همسایگی.

تحلیل جامع و نتیجه‌گیری: از مدیریت بحران تا سیاست‌گذاری جامع

بی‌تردید، اجرای «طرح ساماندهی اتباع خارجی» یکی از چالش‌برانگیزترین و پرهزینه‌ترین سیاست‌های مهاجرتی چند دهه اخیر ایران بوده است. این پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» و با رویکردی متوازن و بی‌طرفانه نشان می‌دهد که این طرح، یک «ابزار دو لبه» است که هم‌زمان دارای دستاوردهای قابل توجه و پیامدهای ناخواسته جدی است.

از یک سو، دستاوردهای مثبت و راهبردی طرح عبارت‌اند از:

- دستاوردهای امنیتی: کاهش جرائم شهری (تا ۳۰ درصد در برخی کلان‌شهرها)، افزایش احساس امنیت در میان شهروندان، کاهش تهدیدات امنیتی مرتبط با حضور غیرقانونی (ستون پنجم)، کاهش هزینه‌های نگهداری زندانیان اتباع و ایجاد اهرم فشار دیپلماتیک در مذاکرات با طالبان (به‌ویژه در موضوع حقابه هیرمند).
 - دستاوردهای اقتصادی-اجتماعی: کاهش فشار بر بودجه دولت از طریق حذف یارانه‌های پنهان (آرد، انرژی، حمل‌ونقل)، کاهش خروج ارز از کشور، کاهش اجاره مسکن در مناطق مهاجرنشین، کاهش فشار بر زیرساخت‌های شهری و خدمات عمومی (آموزش، بهداشت) و ایجاد زمینه برای رسمی‌سازی بازار کار و توانمندسازی نیروی کار داخلی.
 - دستاوردهای حاکمیتی: تقویت حاکمیت قانون در حوزه مدیریت مرزی، ارسال پیام روشن به مهاجران غیرقانونی در مورد عدم تحمل اقامت غیرمجاز و تمرکز دولت بر مسائل داخلی و توسعه زیرساخت‌ها.
- از سوی دیگر، چالش‌ها و پیامدهای منفی طرح عبارت‌اند از:
- شوک‌های اقتصادی: کمبود شدید نیروی کار در بخش‌های کلیدی (ساختمان، کشاورزی، خدمات شهری)، افزایش هزینه‌های تولید و تورم، توقف پروژه‌های عمرانی، کاهش بهره‌وری و خطر رکود اقتصادی در برخی صنایع وابسته.
 - چالش‌های اجتماعی: افزایش موج مهاجرت‌ستیزی و بیگانه‌هراسی، تضعیف انسجام

اجتماعی و سرمایه اجتماعی، افزایش جرائم خرد و اقتصاد غیررسمی و کاهش کیفیت خدمات شهری.

- چالش‌های حقوق بشری و بین‌المللی: نقض کنوانسیون‌های بین‌المللی (به‌ویژه اصل منع بازگرداندن اجباری در موارد خاص)، کاهش وجهه بین‌المللی ایران، افزایش فشارهای سازمان‌های حقوق بشری، وضعیت بحرانی کودکان مهاجر (جدایی از خانواده، محرومیت از تحصیل) و از دست رفتن دارایی‌ها و سرمایه‌های مهاجران قانونی ساکن.
- چالش‌های امنیتی-سیاسی: تشدید تنش با طالبان بر سر مسائل مرزی و حقایقه هیرمند، تقویت شبکه‌های قاچاق انسان و تبدیل مهاجران ناراضی به لابی‌های ضدایرانی یا ابزار در دست گروه‌های معاند.

نگاره تاریخی سیاست‌های ایران در قبال مهاجران افغانستانی، حاوی درس‌های ارزشمندی است که در طرح حاضر نادیده گرفته شده است. «سیاست درهای باز» دهه ۶۰ نشان داد که فقدان مدیریت منسجم و پذیرش بی‌رویه، هزینه‌های بلندمدت ایجاد می‌کند. «سیاست بازگشت» دهه ۷۰ نشان داد که اقدامات قهری و ضرب‌الاجل محور، گرچه به خروج تعداد زیادی می‌انجامد، پایدار نیست و موجبات بازگشت مجدد را فراهم می‌آورد. «سیاست ساماندهی» دهه ۸۰ و ۹۰ نیز گواهی داد که رویکردهای تدریجی مبتنی بر ثبت نام، شناسایی و ارائه خدمات محدود، کارآمدی بیشتری دارد و هزینه‌های اجتماعی کمتری به همراه دارد.

طرح کنونی، با نادیده گرفتن این تجربیات و اتخاذ رویکردی یک‌سویه، ضربتی و فاقد بسترهای جایگزین، نه تنها به اشتباهات دوره بازگشت بازگشته، بلکه به دلیل مقیاس و شدت عمل، پیامدهای آن را به مراتب گسترده‌تر و عمیق‌تر کرده است.

نکته کلیدی که این پژوهش بر آن تأکید دارد، ضرورت گذار از یک رویکرد صرفاً «کنترلی-انتظامی» به رویکردی «هوشمندانه، تدریجی و مبتنی بر منافع ملی» است. موفقیت در مدیریت پدیده مهاجرت، در گرو اتخاذ رویکردی متوازن است که در آن، «تأمین امنیت داخلی» و «مدیریت اقتصادی» (به عنوان اهداف اصلی) با «حفظ سرمایه اجتماعی» و

«مدیریت وجهه بین‌المللی» (به‌عنوان پیش‌نیازهای پایداری) تلفیق شوند.

سیاست مطلوب، حرکتی تدریجی بر سه محور استوار است:

- نخست، شناسایی و تفکیک: حرکت از اخراج جمعی به سمت شناسایی دقیق و تفکیک مهاجران اقتصادی از پناهندگان واقعی.
 - دوم، ادغام هوشمند: طراحی برنامه‌های ادغام تدریجی برای نیروی کار موردنیاز اقتصاد از طریق مسیرهای قانونی (ویزاهای کار موقت و فصلی) و جایگزینی تدریجی با نیروی کار بومی از طریق مهارت‌آموزی.
 - سوم، همکاری بین‌المللی و منطقه‌ای: تقویت دیپلماسی برای حل ریشه‌ای معضل در افغانستان (از طریق همکاری با دولت طالبان و نهادهای بین‌المللی برای ایجاد اشتغال و امنیت در آن‌سوی مرزها) به‌جای تمرکز یکجانبه بر اخراج.
- نادیده گرفتن این پیوستگی‌ها، نه تنها هزینه‌های طرح را افزایش می‌دهد، بلکه دستاوردهای امنیتی کوتاه‌مدت آن را نیز در میان‌مدت به مخاطره می‌اندازد. تنها در صورت تحقق این محورها و غلبه بر رویکردهای افراطی، می‌توان به آینده‌ای پایدار برای روابط ایران و افغانستان و امنیت جامع شرق کشور امیدوار بود؛ آینده‌ای که گذشته را آینه خود قرار دهد و از تکرار اشتباهات پرهزینه اجتناب ورزد.

عدم قطعیت‌ها و سناریوهای جایگزین

هر پژوهشی با محدودیت‌ها و عدم قطعیت‌هایی همراه است که باید در تفسیر یافته‌ها مدنظر قرار گیرد. برآوردهای ارائه‌شده در این پژوهش نیز با عدم قطعیت‌هایی همراه است که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود. ازجمله مهم‌ترین این عدم قطعیت‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: (۱) نبود داده‌های پایه‌ای دقیق از وضعیت پیش از اجرای طرح که امکان سنجش دقیق تغییرات را محدود کرده است؛ (۲) تغییرات احتمالی در سیاست‌های مهاجرتی افغانستان و ایران در طول زمان که می‌تواند بر جریان‌های مهاجرتی و پیامدهای طرح تأثیر بگذارد؛ (۳) تأثیر رویدادهای خارجی مانند تغییرات ژئوپلیتیکی در منطقه،

تحولات سیاسی در افغانستان (از جمله تداوم یا تغییر حاکمیت طالبان)، یا بحران‌های انسانی جدید بر ابعاد و شدت پیامدهای طرح؛ و (۴) تفاوت در برآوردهای آماری از جمعیت مهاجران که ناشی از روش‌های مختلف شمارش و تعاریف متفاوت از «مهاجر غیرمجاز» است.

در صورت ادامه روند فعلی (سناریوی پایه)، انتظار می‌رود پیامدهای منفی بحرانی تشدید شوند. سه سناریوی جایگزین قابل تصور است:

- سناریوی تعدیل شده: اجرای تدریجی طرح با رعایت ملاحظات انسانی و ارائه مسیرهای قانونی برای مهاجرت کاری. این سناریو می‌تواند بسیاری از پیامدهای منفی را کاهش دهد و به عنوان مطلوب‌ترین گزینه توصیه می‌شود.
 - سناریوی همکاری منطقه‌ای: همکاری با افغانستان و سازمان‌های بین‌المللی برای مدیریت بازگشت‌ها و حمایت از بازگشت کنندگان. این سناریو می‌تواند به کاهش تنش‌های دیپلماتیک و بحران انسانی در افغانستان کمک کند.
 - سناریوی توقف طرح: توقف کامل اخراج‌ها و بازگشت به سیاست‌های پیشین که به دلیل فشارهای اقتصادی و اجتماعی داخلی، کم‌احتمال‌ترین سناریو به نظر می‌رسد.
- از میان این سناریوها، **سناریوی تعدیل شده** با رویکرد انسانی و تدریجی، به عنوان مطلوب‌ترین گزینه توصیه می‌شود؛ چراکه ضمن حفظ اهداف انتظامی طرح، از تشدید پیامدهای منفی جلوگیری کرده و بستری برای مدیریت پایدار مهاجرت فراهم می‌آورد.

سپاسگزاری

نویسندگان مراتب سپاس و قدردانی خود را از تمامی کارشناسان و متخصصان حوزه مهاجرت که در فرایند مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و روش دلفی مشارکت داشتند، ابراز می‌دارند. همچنین از اساتید و صاحب‌نظرانی که با ارائه نظرات ارزشمند خود، ما را در شناسایی و وزن‌دهی تأثیرات اجتماعی این طرح یاری نمودند، تشکر می‌گردد. بی‌تردید، غنای یافته‌های این پژوهش مرهون همراهی و همکاری تمامی این عزیزان است و

نویسندگان خود را مسئول هرگونه نقص یا کاستی احتمالی در اثر می‌دانند.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تعارض منافع مالی یا غیرمالی در ارتباط با انجام این پژوهش و انتشار نتایج آن وجود ندارد.

ORCID

Ali Janadleh
Mostafa Keshvari
Charami

<https://orcid.org/0000-0002-4971-1255>

<https://orcid.org/0000-0001-7502-4339>

منابع

- باقری، شهلا و افقهی، منصوره (۱۳۹۹)، «سیاست فرهنگی و حقوق بشر مهاجران افغانستانی در ایران»، *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱-۲۸
- بخشی، سجاد (۱۴۰۳)، «بررسی چالش و سیاست‌های مهاجرتی و راهکارهای مدیریتی آن»، *فصلنامه مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی*، سال هفتم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۳، صص ۴۵-۷۲.
- حسینی، غلامعباس؛ رفیع، حسین؛ رادمرد، محمد (۱۴۰۴)، «سیاست‌های جلوگیری از ادغام اجتماعی مهاجران افغانستانی در جامعه ایرانی»، *نشریه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، دوره ۱۲، شماره ۲۵، بهار و تابستان ۱۴۰۴، صص ۱-۳۲
- رحمانی، منصور و ادیب سرشکی، میالد (۱۳۹۳)، «سیاست‌های مهاجرتی و تأثیر آن بر روابط خارجی اتحادیه اروپا»، *نشریه مطالعات روابط بین‌الملل*، شماره ۲۵، بهار ۱۳۹۳.
- زندى ناوگران، لیلا و همکاران (۱۴۰۱)، «واکاوی فرایند بین‌نسلی ادغام فرهنگی مهاجران افغانستانی در جامعه ایران: یک مطالعه داده‌بنیاد»، *فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، دوره ۱۹، شماره ۴، پیاپی ۷۳.
- زنجانی، حبیب‌اله (۱۳۸۰)، «مهاجرت»، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- سعیدی، سعیده (۱۴۰۰)، «فرصت‌ها و تهدیدهای حضور اتباع خارجی (افغانستانی) در استان تهران (طرح پژوهشی)»، تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- صادقی، رسول؛ عباسی شوازی، محمدجلال؛ محمدی، عبدالله (۱۳۹۸)، «مسئله اجتماعی مهاجرت از افغانستان: تمایلات و عوامل پشتیبان»، *فصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۱۰، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۸.
- عثمانی، ذبیح‌الله و فیروزی، سیدمحمد (۱۴۰۴)، «حکمرانی مهاجرت در ایران: خلاهای سیاست‌گذاری و چالش‌های مدیریتی»، *فصلنامه علمی نسیم کوثر*، سال پنجم، شماره ۱۸، بهار ۱۴۰۴.
- علیزاده، سعید (۱۴۰۲)، «بررسی سیاست‌های مهاجرتی و تأثیر آن‌ها بر امنیت ملی»، اولین همایش ملی علوم انسانی با رویکرد نوین.

- فاضلی، محمد (۱۳۹۱)، «ارزیابی تأثیرات اجتماعی»، تهران: نشر تیسرا.
- فکری‌بار کوسرانی، رضا؛ شیرخانی، علی؛ ترابی، محمد (۱۴۰۳)، «مهاجران افغانستانی و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن برای جامعه ایران»، فصلنامه علمی رهیافت/انقلاب اسلامی، سال هجدهم.
- مرکز ملی آمار ایران (۱۳۹۵)، «نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵»، تهران: مرکز ملی آمار ایران.
- محمودیان، حسین (۱۴۰۱)، «مهاجرت در ایران»، تهران: سمت.
- نصر اصفهانی، آرش (۱۳۹۷)، «در خانه برادر: پناهندگان افغانستانی در ایران»، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

References

- Abbasi-Shavazi, M. J., & Glazebrook, D. (2006), *Continued protection, sustainable reintegration: Afghan refugees and migrants in Iran (Briefing Paper)*. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit.
- Abbasi-Shavazi, M. J., Glazebrook, D., Jamshidiha, G., Mahmoudian, H., & Sadeghi, R. (2008), *Second-generation Afghans in Iran: Integration, identity and return (Case Study Series)*. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit.
- Clingendael Institute. (2025, March), *Between inclusion and exclusion: Iran's selective instrumentalization of Afghan migrants*. Clingendael Report.
- Jauhiainen, J. S., Eyvazlu, D., & Salavati Sarcheshmeh, B. (2020). *Afghans in Iran: Migration patterns and aspirations* (Publications from the Department of Geography and Geology, University of Turku, No. 14). Turku: University of Turku.
- Farzin, F., & Jadali, S. (2013). *Freedom of movement of Afghan refugees in Iran*. Forced Migration Review, 44.
- Mallyar, H. (2024). *Waves of Discrimination and Racism against Afghan Immigrants in Iran: Historical Patterns, Social Dynamics, and Human Rights Implications*. International Journal of Social Science and Human Research.
- Siavoshi, S. (2022). *Afghans in Iran: the state and the working of immigration policies*. British Journal of Middle Eastern Studies.

- UNHCR. (2025). *Afghanistan Situation: Refugee and Migrant Returns from Iran (January-September 2025)*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR. (2023). *UNHCR Iran: Iran at a Glance*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- Vanclay, Frank. (2003). «International Principles for Social Impact Assessment» *Impact Assessment and Project Appraisal*, 21(1), pp. 5-11
- Zada, Syed Qasim, et al. (2024). «The Fall of Afghanistan: Can the Refugee Protection Regime Handle the New Refugee Wave?» *Indonesian Comparative Law Review* 6(2), pp. 138-155.

منابع خبرگزاری‌ها، روزنامه‌ها و پایگاه‌های خبری

- ۸ صبح، (۸ تیر ۱۴۰۴)، زخم‌های اخراج؛ روایت تلخ مهاجران از شکنجه و تحقیر در ایران اقتصاد آنلاین، (۵ مرداد ۱۴۰۴)، شوک ناگهانی اتباع افغان به صنعت ساختمان.
- اقتصاد آنلاین، (۲۵ آبان ۱۴۰۴)، اخراج ۱۲ درصدی اتباع؛ صرفه‌جویی ۱۲ درصدی آب. انصاف‌نیوز، (۱۴۰۴)، اخراج اتباع افغانستانی؛ صنعتی با درآمد ۲ هزار میلیارد در سال.
- ایراف، (۱۴۰۳)، مهاجرت‌ستیزی و پیامدهای آن برای ایران و روابط آن با افغانستان (گفت‌وگو با آرش نصراف‌فغانی).
- ایرنا، (۱۹ مرداد ۱۴۰۴)، کاهش کیفیت خدمات شهری پس از اخراج پاكبانان افغان پژواك، (۴ مرداد ۱۴۰۴)، اخراج افغان‌ها از ایران باعث كمبود نیروی كار در این كشور شده است.
- تابناك، (۱۵ دی ۱۴۰۴)، ۳۰ درصد کاهش جرم با خروج اتباع غیرمجاز. تلویزیون آمو، (۱۵ جدی ۱۴۰۴)، مقام ایرانی: با اخراج مهاجران افغانستان ۳۰ درصد «جرم و جنایت» در تهران کاهش یافته است.
- خبرگزاری تسنیم، (۱ آذر ۱۴۰۳)، چالش‌های امنیتی و اجتماعی ناشی از حضور اتباع غیرمجاز. خبرگزاری مهر، (۳ تیر ۱۴۰۵)، مدیریت غلط و بحران آب در سیستان و بلوچستان.
- روزنامه شرق، (۱۴۰۲)، از مهاجره‌راسی تا مهاجرت‌ستیزی
- فرارو، (۱۵ دی ۱۴۰۴)، کاهش ۳۰ درصدی جرم و جنایت پس از طرد اتباع غیرمجاز افغان.
- خبرگزاری انتخاب، (۵ شهریور ۱۴۰۳)، وزیر کشور: ترك کشور توسط اتباع غیرمجاز را تا پایان

ارزیابی تأثیرات اجتماعی طرح ساماندهی اتباع خارجی غیرقانونی؛ جنادله و کشوری چرمی | ۹۹

سال ۱۴۰۳ پیگیری می‌کنیم

خبرآنلاین، (۲۵ شهریور ۱۴۰۳)، انتقاد نماینده مجلس از برخورد احساسی با مهاجران/ باید

مهاجرت را به فرصت تبدیل کرد

خبرگزاری صداوسیما، (۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۱)، ادامه طرح سرشماری اتباع افغان تا ۱۷ خرداد

استناد به این مقاله: جنادله، علی، کشوری چرمی، مصطفی. (۱۴۰۵). ارزیابی تأثیرات اجتماعی طرح ساماندهی

اتباع خارجی غیرقانونی، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۳ (۱۱۲)، ۵۳-۹۹. DOI:

10.22054/qjss.2026.89520.2922

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...